

irodalom

Babosi László

Ratkó József életrajza II. rész¹

7.

Ratkó József irodalom- és történelemszemlélete, szerepfelfogása

Ahhoz, hogy Ratkó további életét és tevékenységének, cselekedeteinek mozgatórugóit megértsük, érdemes szót ejteni irodalom- és történelemszemléletéről, költői, valamint értelmiségi szerepfelfogásáról.

Ratkó a költőt olyan különleges képességekkel bíró „énekes, minden es cseléd”-nek, „pörölő regös”-nek tartja, aki költészetével, szavai erejével „varázsolni” tud. A mágikus erővel bíró szó hat az olvasó gondolkodására, magatartására, pszichéjére, képes tágítani az érzelmi és az értelmi megismerés határait. A vers „erőszak” nélküli szellemi „hatalom” (*Úgy élni, mint a fák*), a költészet pedig „a fogalom átvilágítása, a fogalom tartalmának varázslása szavakkal”.² Éppen ezért az írástudókat különleges morális felelősség terheli, amellyel nem lehet visszaélni. Ratkó meggyőződése szerint a művészetben az etikum és az esztétikum szorosan összetartozva feltételezi egymást, s a költészet nem „szépség-igényből”, hanem „világértés” céljából születik meg. Úgy vélte, hogy a költészet, azon belül is leginkább az archaikus folklór bázisú adhat egységes, világértelmező narratívát, szemléletmódot, az euro-atlanti civilizáció által a legkülönbözőbb hitekre, filozófiákra, izmusokra, álmitoszokra, tudományágakra és világnézetekre szétszaggatott XX. században. „Pap, bölcselő szó-vesztve pillogat./ Költő, felelj!”³ – utalt többször Illyés Gyula soraira.

Költészetünknek, „akárcsak a többi kis nép költészetének, mindig kettős feladatot kellett ellátnia. Nem játszhatott, nem feledkezhetett bele az ember és a világ, a lét és a nemlét csodáiba, politizálnia kellett a rossz politikusok, gondolkoznia a filozófusok és a műveletlen tömeg helyett, szüntelenül keresnie kellett a nem manipulálható társadalmi igazságot. [...] költőinknek azért kellett harcolniuk, hogy a nagy pusztítások közepette is megmaradjon a nép. S mindemellett hírt kellett adniok arról, (mert ez a költészet igazi feladata), hogy mit ér az ember, ha magyar, hogyan él, küszködik, szeret és gyűlöl, hogyan végzi emberi teendőit egy Duna menti amőba-ország olykor csak kétszáz ezer, jobb időkben 10–15 millió magyarja. A legnagyobb parancs, ami klasszikus költészetünkben örökségként

1. A tanulmány első része a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle 2005/1-es számában olvasható.

2. RATKÓ József: *[Négy könyvvel a fülem mögött...]* = *Nebuló*, 6. évf., 1979. máj. 21., 5. sz., 1.

3. ILLYÉS Gyula: *Január. Egy körkérdésre* = I. Gy.: *Szemben a támadással. Összegyűjtött versek 1969–1981*. Budapest, 1984, Szépirodalmi, 41.

és feladataként ránk maradt, mai alkotókra, ez: a költészet: szolgálat; szolgálata annak a népnek, amelyből vétettünk.⁴

Ez a roppant erős küldetéstudatot hordozó, romantikus, váteszi, „a magyar értelmiség hagyományos elmaradáscentrikus” mentalitásából⁵ fakadó szerepfőlfogás az irodalmat, a művészeteket olyan fórumnak tartja, amelyen az egyetemes létproblémák és az emberiség örök kérdéseinek megtárgyalása mellett a társadalmi problémákat, a nemzeti sorskérdéseket, a kommunista diktatúra tabujait hol nyílt, hol csak metaforikus-szimbolikus formákban értelmezni lehet, a költő pedig megoldási javaslatokat adhat, utat mutathat olvasója számára. Ekképpen válik a költő, a művész a nemzeti közösség kulturális emlékezetének őrzőjévé és alakítójává.

„Az író közjogi méltóság. Am csupán méltósága és joga csak akkor és ahhoz van, hogyha az ember, a nemzet, az emberiség közügyeit fogalmazza, azt, ami a létben a Létért történik, a mindenség szerelmét.”⁶ Éppen ezért foglalkozott oly sok ügygel, a szűkebb és tágabb közösséget érintő kérdéssel és problémával. A Kádár-korszakban nem voltak valódi, alulról építkező érdekképviseleti intézmények, szervezetek és önszerveződő körök, nem léteztek – Bibó Istvánnal szólva – „a szabadság kis körei”. Ennek ellenhatásaként a társadalomból kiválasztódtak problémafelvető, közvéleményt formáló emberek – köztük a Ratkó által is megtestesített művésztípus –, akik ismertségük és a társadalom, valamint a politikai hatalom által is elismert teljesítményük alapján kialakult presztízsiük révén képesek voltak a társadalmi tabukról véleményt nyilvánítani, a megszabott kimondhatóság határait tágítani, vállalva a későbbi kisebb-nagyobb retorziókat (pl. publikációs tilalom, letiltás, állásvesztés).

Mivel Ratkó természetes közösségében, népében-nemzetében létezve értelmezi önmaga költői szerepét, ezért egyik ihletadó és központi témája a magyarság múltja, sorsának alakulása, történelembe *vetettségünk* elemzése, a hatalom és az egyn, a hatalom és a nép közötti viszony bemutatása. Ez már a gimnazista költő első verseiben is felfedezhető, s az évek során, ahogy mélyül és tágul intellektusa, költői-művészi tudása, egyre magasabb és egyetemesebb a nézőpontja. Személyes sorsán keresztül eljut a népi, a nemzeti, majd az egyetemes-mitikus (ógörög) történelmi korokhoz.

A múlt iránti vonzalma mellett a magyar történelmhez való fordulása annak is köszönhető, hogy véleménye szerint az utóbbi évszázadokban a magyarság sorsa a világpolitikai konstellációk és számos önhibánk miatt – melyekkel kapcsolatban Széchenyi István, Kemény Zsigmond és Bibó István nemzetkaraktológiai fejtegetéseit tartotta mérvadónak – a lehetőségekhez képest rosszabbra fordult. „Magyarország temetőföld/posztumusz humusz./Történelme soha el nem/évülő priusz” – írja a *Tánc* című versében. Mindezek következtében sérült és deformálódott az egyének és a nemzeti közösség történelmi és nemzettudata. Az 1949-es kommunista fordulat után a hatalom a magyarság nemzettudatát szisztematikusan szétverte,⁷ ami napjainkig rombolja a nemzet pszichés és testi állapotát. Elég, ha csak arra utalunk, hogy a Rákosi- majd a Kádár-rendszer milyen mértékben írta át, hamisította meg a múltat és a jelent, hogy nem lehetett számos, a magyarság

4. Ratkó József *a magyar költészetéről* = Tariménes, 2. évf., 2006, 1. sz., 6.

5. VEKERDI László: *„Egyszer csak kezdték mondani, hogy ha Valóság, akkor az Körösi...” Harminchárom év a Valóság rabságában* = V. L.: *A közértelmesség kapillárisai*. Tata – Tatabánya, 2001, József Attila Megyei Könyvtár – Sollers Nyomda, 207.

6. RATKÓ József: *A többi smafu* = Kelet-Magyarország, 46. évf., 1989. júl. 29., 177. sz., 9.

7. RATKÓ József: *Olvasótábori kiscsoportos beszélgetés – gyermekkönyvtári foglalkozás = A 10–14 éves olvasók*. Szerk. PÁPAYNÉ KEMENCZEY Judit. Szolnok, 1985, OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ – Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 142.

életére döntő módon ható történelmi eseményről igazat mondani (pl. 1918/1919, Trianon, a doni katasztrófa, a kisebbségbe szakadt magyarság sorsa, szovjet-orsz gyarmati szerepünk, az 1956-os forradalom). „A múlt életműve egy népnek. S nem bánhatunk vele úgy, mint egy írói életművel. Nincs *válogatott* múlt. S nem is írható *át*. Földet, falut anektálni lehet. Temetőt anektálni lehet. Múltat nem. Az így »szerzett« múlt időzített aknamező, fölszedhetetlen. Arcába robban a népnek, elvakítja. Tapogatózhat keservesen jövője felé. De járhat ugyanígy az a nép is, amelyet múltjából – akár részben is – kisémmiznek⁸ – fejtegette Ratkó. Eltiltottak önmagunktól – mondja majd a drámájában. S ezt még súlyosbította, hogy a történelmi traumák feldolgozása helyett a „bűnös nemzet”, az „utolsó csatlós” önképrombolását tudatosították a magyarságban, és nacionalistának bélyegezték meg, ha a nemzettesthez tartozó kisebbségben élő magyarság helyzetét feszegette. „A magyar állampolgár mindenféle közösséghez tartozott [...] óvodai kiscsoporthoz és pártcsoporthoz, szakszervezethez, de nem tartozott, a felszínen legalábbis nem tartozhatott a nemzetéhez, mint közösséghez. Ennél fogva tudta, hogy az óvodai kiscsoporttal, pártcsoporttal, szakszervezettel stb. szemben mi a joga, kötelessége, de nem tudta, hogy a nemzettel, mint közösséggel szemben mi a kötelessége.”⁹ Ezért ha a hivatalos irány megszabta hamis és szűk keretek miatt a történelemtudomány nem beszélhet múltunk számos problematikus eseményéről, korszakáról, akkor az irodalomnak, a művészetnek kell ezt a feladatot magára vállalnia. Ratkó számtalanszor utalt Nagy László gondolatára: „jobban tudjuk a jövőt a múltnál” (*Hegyi beszéd*), illetve Illyés Gyulára: „A múltat is teremteni kell. Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják. [...] Valamirevaló múlt megteremtéséhez néha nagyobb erő kell, mint a jövőndőhöz: mindent pontosan a helyére kell tenni. A rosszul elrendezett, rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő meg egyszerűen el se megy; ködszerűen üli meg a tájat és az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.”¹⁰

Hiszek „az idő Szent-Háromságában, múlt, jelen és jövő egylényegűségében, abban, hogy egyik a másik nélkül csonka, értelmetlen és értelmezhetetlen”¹¹ – fogalmazta meg Ratkó. Az irodalmat egyfajta valláspótlékként és – Németh László szavaival – „nemzetragasztó” nemzetkohéziós szellemi anyagként a sérült történelmi és nemzettudat gyógyítására használja. Ezért tartja nagyon fontosnak, hogy az „elhallgatás kultúrájában” felnövekvő fiatal nemzedékek megismerjék népünk *igazi* történelmét verseken, irodalmi műveken vagy akár a modern kori énekmondók dalain, versmegzenésítésein keresztül.¹²

Az 1945 utáni évtizedekben felnövő generációk történelemszemléletét a kommunista rendszer hamis és manipulált, saját ideológiai premisszáira épülő történelemértelmezése formálta, ami alól – az eredeti források és a megfelelő (tehát nem marxista-osztályharcos szemléletű) szakirodalom hiányában – érthető módon csak nagyon kevesen tudták kivonni magukat. Ezért számos költő és művész, köztük Ratkó történelem- és társadalomszemléletének néhány eleme is korrekcióra szorult: pl. a „parasztkirály”, Dózsa György túlfűtött és teljesen hamis kultusza (bár ezt sokszor „áthallásosan” az 1956-os forradalomra is értették), a baloldali forradalmi

8. GÖRÖMBEI András: *Remény a gyászban. Interjú Ratkó Józseffel* = *Életünk*, 24. évf., 1987, 2. sz., 100.

9. RATKÓ József: *A megíratlan idő* = *Forrás*, 11. évf., 1979, 9. sz., 76.

10. ILLYÉS Gyula: *Tíz síron túli Kosztolányi-könyv. Elsüllyedt Európa* = I. Gy.: *Iránytűvel*. Budapest, 1975, Szépirodalmi, 398–399.

11. GÖRÖMBEI András: *Remény a gyászban. Interjú Ratkó Józseffel* = *Életünk*, 24. évf., 1987, 2. sz., 100.

12. Ratkó a Magyar Rádió *Társalgó* című műsorában, a *III. Sárvári História Napok* alkalmából elhangzott nyilatkozatát lásd SEBŐK János: *A daltulajdonos*. Budapest, 1988, Műzsák, 110.

szemlélet, a társadalmi rétegződés osztályok szerinti (munkás, paraszt, értelmiségi) kategorizálása, a Horthy-korszak egyoldalú értékelése. Mindez az 1960-as években és az 1970-es évek első felében született Ratkó-versekben jelenik meg. Fontos azonban megemlíteni, hogy ekkoriban a költő a hivatalos, tehát a kommunista párt irányvonalának a munkásosztály vezető szerepére alapozó szemléletével szemben mindig a parasztságra támaszkodva képzelte el az ország megújítását – követve a népi írók 1930-as, 1940-es években kifejtett társadalom-megújító elképzeléseit –, s ezt a véleményét nem is rejtette véka alá.¹³

8. Nagykállóban

Szabolcs-Szatmár megyébe való visszatértek már megfogalmazódott Ratkóban, hogy élete hátralevő részét családjával vidéken, falusi vagy kisvárosi környezetben fogja tölteni. Ellentétben a magyar írók többségével nem vágyott az általa az ország „vízfejének” tartott Budapestre, mert nem szerette a modern világváros zaklatott, elidegenedett létformáját, s az úgynevezett rendszeres „irodalmi élet” sem vonzotta.¹⁴ Tudta, hogy számára a művészi önmegvalósítás a tehetségtől, a belső erőktől függ, és csak kis részben befolyásolja a külső környezet. A gyerekkorában megismert nyugalmasabb, biztonságot adó, emberléptékű falusi, kisvárosi lét vonzóbb volt számára, és önként vállalt költői, értelmiségi szerepét is csak ilyen környezetben tudta hitelesen megvalósítani, kiteljesíteni. A hagyományos paraszti kultúrát, annak szokásrendjét, erkölcsét, tárgyi és szellemi értékeit, létszemléletét nagyon magasra értékelte. A magyar történelem egyik legfontosabb tanulságaként azt szűrte le, hogy „mindenütt lehet élni, mindenütt kell élni; meg kell laknunk ezt a hazát, meg kell művelnünk ezt a hazát, meglakni minden talpalatnyi földjét”.¹⁵

Nagykállóban a Ratkó család először a Szabadság téren, a könyvtár épületében lévő kétszobás szolgálati lakásban lakott, majd 1975-ben – az újonnan épített modern művelődési házzal egybeépített könyvtár¹⁶ átadása után – a Nagybalkányi utcán kapott a nagykállói tanácstól tágasabb szolgálati lakást. Ide 1976. április 4-én költöztek be. A ház hajdani tulajdonosa Móricz Zsigmond nagykállói barátja, Görömbei Péter református esperes volt, akit az író szabolcsi útjai során gyakran meglátogatott. Ratkó számára ez a „kapcsolat” a *genius loci*val fontos volt, s írásaiban is gyakran emlegette,¹⁷ mint ahogy azt a kedves, de hamis legendát is, hogy Kodály Zoltán ennek a háznak a tornácán gyűjtötte a *Kállai kettős* dallama-
it.¹⁸ 1979-ben a költő dolgozószobáját egy vele interjút készítő riporter ekképpen látta: „Az ablak előtt nagyméretű íróasztal, rajta írógép és kéziratpapírok ezrei. A falon József Attila-portré. Szénrajz. A könyvespolcon is fényképek, rajzok: Móricz Zsigmond, Tersánszky Józsi Jenő, Sinka István, Nagy László.”¹⁹ Ezek mellett Bu-

13. Történeti Hivatal M-38663/1.

14. Lásd a *Kidobott a város* című versét.

15. RATKÓ József: *A megíratlan idő* = Forrás, 11. évf., 1979, 9. sz., 77.

16. BARAKSÓ Erzsébet: *Mit „tud” a nagykállói művelődési központ?* = Kelet-Magyarország, 32. évf., 1975. dec. 7., 287. sz., 7.; URECZKY Csaba: *Új intézmény Nagykállóban* = Népművelés, 23. évf., 1976, 6. sz., 19.; OROSZ János: *A Nagykállói Ratkó József Városi Könyvtár története* = FUTAKY László (főszerk.): *Fejezetek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtártörténetéből. 1952–2002. 1. Közkönyvtárak*. Nyíregyháza, 2004, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, 555–590.

17. RATKÓ József: *Miért nem voltam Csécsén?* = Élet és Irodalom, 23. évf., 1979. okt. 13., 41. sz., 7.

18. Kodály Görömbei Péter korábbi házában gyűjtött!

19. SZIKSZAI Károly: *Beszélgetés Ratkó Józseffel* = Életünk, 16. évf., 1979, 7. sz., 518.

gya István és Lakatos József festményei, valamint a Ratkó család által gyűjtött megyebeli népművészeti tárgyak is díszítették az alkotóműhely és a ház falait.

Ratkó felesége a *Korányi Frigyes Gimnázium*ban dolgozott pedagógusként. Gyermekük Nagyállóban járták ki a közoktatás hagyományos lépcsőfokait, később mindegyikük felsőfokú tanulmányokat folytatott. Lujza néprajzkutató lett, József és Éva pedagógus.

A költő a könyvtárosságban megtalálta a neki megfelelő munkát és hivatást, s ez nemcsak szűken vett könyvtárosi, hanem népművelői feladatokat is jelentett számára. Nagyállóban két általános iskola, egy szakközépiskola és egy gimnázium működött a korszakban, utóbbiak kollégiumokkal együtt. A járási közigazgatási rendszer fölszámolásáig, 1979-ig a nagyállói járás – amelyhez néhány kisebb község és falu mellett száznál több tanya is tartozott – közművelődésének fejlesztésében, a kultúra- és információközvetítésben a könyvtárnak igen fontos szerepe volt. Ratkó munkatársaival együtt a járás településein számos író-olvasó találkozót, különféle művészeti, ismeretterjesztő és tudományos előadást, filmvetítést s kiállítást szervezett, ezeket rendszerint ő nyitotta meg és vezette le.²⁰ Említést érdemel, hogy az 1970-es évek elején, néhány vele hasonló gondolkodású nyiregyházi főiskolai hallgatóval közösen létrehozott egy ismeretterjesztésre vállalkozó csoportot, amely több környékbéli tanyán és településen tartott rendszeresen előadásokat.²¹ Ratkó Veres Péter gondolatát tartotta mérvadónak, miszerint „ide kell hoznunk a nagyvilágot,/ide kell hoznunk mindent, ami szép, ami jó, ami nemes és amit érdemes”.²² Hívására szívesen jöttek az ország legtávolabbi részéből is neves művészek, a kulturális és a tudományos közélet elismert tagjai előadásokat tartani vagy kiállítani. A teljesség igénye nélkül említék meg néhány nevet: Kósa Ferenc filmrendező, Kulin György csillagász; számos író és költő: Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Sánta Ferenc, Kiss Tamás, Váci Mihály, Fábrián Zoltán, Buda Ferenc, Ágh István, Fodor András, Gál Sándor, Galgóczi Erzsébet, Serfőző Simon, Kormos István,²³ Kalász László, Moldova György, Lázár Ervin, Janikovszky Éva, Várkonyi Anikó, Tóth Erzsébet, Hervay Gizella; színészek és előadóművészek: Tompa László, Bodor Tibor, Gobbi Hilda, Jancsó Adrienne, Dinnyés József, Budai Ilona, Ferencz Éva,²⁴ Havas Judit; irodalomtörténészek: Kiss Ferenc, Czine Mihály; a fotóművész Móser Zoltán, a többszörös olimpiai bajnok öttusázó Balczó András és még sokan mások. De gyakran látogatták meg a költőt olyan személyek is, akiknek a megyében akadt dolguk, és csak egy kis beszélgetésre ugrottak be hozzá. Nem túlzás egyik méltatójától az a megállapítás, miszerint Nagyálló az 1970-es és az 1980-as

20. A könyvtárban végzett munkájáról lásd (SZILÁGYI): *Nagyállói kezdeményezés* = Kelet-Magyarország, 26. évf., 1969. okt. 7., 232. sz., 8.; BURGET Lajos: *Az olvasás igénye* = Kelet-Magyarország, 32. évf., 1975. szept. 21., 222. sz., 7.; (BE): *Könyvtáriskola Nagyállóban* = Kelet-Magyarország, 33. évf., 1976. okt. 20., 248. sz., 2.; ZSELINSZKY Lászlóné: *Beszélgetés Dobó Istvánnéval, a Nagyállói Városi Könyvtár nyugalmazott igazgatóhelyettesével* = Szabolcs-Szatmár Megyei Könyvtári Híradó, 18. évf., 1991. 1–2. sz., 102–108.; OROSZ János: *A Nagyállói Ratkó József Városi Könyvtár története* = FUTAKY László (főszerk.): *Fejezetek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtártörténetéből. 1952–2002. 1. Közkönyvtárak. Nyiregyháza, 2004, Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, 555–590.*; OROSZ János: *Emlékezés Ratkó Józsefre* = Tariménes, 2. évf., 2006. 1. sz., 210–214.

21. A csoport egyik tagjának, Fábrián Bélának szóbeli közlése.

22. VERES Péter: *Én nem mehetek innen el* [1939] = *A Pátriárka. Veres Péter emlékezete*. Vál., szerk., összeáll. TÜSKÉS Tibor. Budapest, 2002, Nap Kiadó, 65.

23. MAGYAR József: *Kormos István októbere* = Magyar Ifjúság, 31. évf., 1987. okt. 9., 41. sz., 28.

24. PATONAI ADRIENNE: *Üzenet mindenkinek. Ferencz Évával beszélget Patonai Adrienne*. Budapest, 2008, Kairosz, 58–59. /Magyarnak lenni, 43./

években olykor „sajátos irodalmi központtá”²⁵ vált. Ratkó a maga lehetőségeivel, eszközeivel a megye és a régió szellemi és gazdasági felemelkedéséért dolgozott, azért, hogy az itt született és itt élő tehetséges embereket idekössék, itt jussanak lehetőségekhez, s ne „vándoroljanak ki” az ország más, kedvezőbb élet- és munkalehetőséget nyújtó vidékeire.

Hasonlóan az országos tendenciákhoz, a nagykállói járás tanyavilágában – amelynek kulturális és anyagi felemelése Ratkónak szívügye volt – főleg az 1960-as és az 1970-es évek első felében játszottak fontos szerepet a könyvtár által közvetített kulturális-információs értékek, mert az 1970-es évek második felére a tanyavilág lassú felszámolódása, valamint a korszerű tömegkommunikációs eszközök (televízió, rádió) általános elterjedése miatt erre már nem volt a korábbiakhoz hasonló mértékű igény.

A gazdag és igen sokrétű kapcsolatrendszerrel rendelkező költőt a megye települései mellett gyakran hívták meg az ország legkülönbözőbb helyeire, kulturális intézményeibe, könyvtárakba, iskolákba, művelődési házak, kollégiumok, értelmiségi társaságok és vállalatok irodalmi klubjaiba író-olvasó találkozókra, költségvetési és könyvheti rendezvényekre. A Kádár-rendszerben ezeknek sokkal fontosabb szerepe és jelentősége volt, mint napjainkban, mert a politikai hatalom által tudatosan fenntartott információhiányban az írók nem csak esztétikai élményekkel gazdagították hallgatóságukat, hanem gyakran beszéltek a valódi problémákról, társadalmi bajokról, tabukról.²⁶ Ratkó szeretett találkozni az olvasókkal, könnyen kapcsolatot tudott teremteni a legkülönbözőbb életkorú, érdeklődésű és társadalmi összetételű közönséggel,²⁷ s hallgatóságára nagy hatást gyakorolva mondta verseit.²⁸ Író-olvasó találkozói mindig maradandó élményt nyújtottak. A költő gyakran tagja volt szavaló-, képzőművészeti és egyéb kulturális versenyek

25. KATONA Béla: *A költő és „haló földje”*: Ratkó József = K. B.: *Táj és irodalom. Az irodalom Szabolcs-Szatmárban, Szabolcs-Szatmár az irodalomban*. Nyiregyháza, 1998, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Pedagógiai Intézete, 334.

26. Jól szemlélteti ezt pl. Végh Antal országszerte feltűnést, visszhangot és a helyi megyei vezetés köreiben nagy felháborodást kiváltó *Állóvíz. Jelentés Penészlekről, egy elmaradott faluról* [Valóság, 11. évf., 1968, 4. sz., [41]–53.; Uő.: *Erdőháton, Nyíren*. Budapest, 1972, Szépirodalmi.] című szociográfiája, amelynek hozadéka az lett, hogy az 1930-as évek után hazánkban újra teret nyert a szociográfia műfaja. Az *Állóvíz*, ellentétben a kor „hurraoptimista”, a valóságot megszépítő, a „létező szocializmus” negatív jelenségeit elhallgató írásaival, egy szabolcsi határmenti kis falu, Penészlek mérhetetlen nyomorát és elmaradottságát mutatta be. Végh Antal és Ratkó együtt vett részt író-olvasó találkozón Penészleken, s megdöbbentették őket az ott tapasztalt állapotok. Felindultságában Végh az *Állóvizet* írta meg, Ratkó pedig az *Üzenet* című versét, amellyel egyébként Végh az *Állóvizet* befejezte (Végh írásában Ratkót is szerepelteti). Erről lásd még: VÉGH Antal: *Akkor is, ha egyedül maradok*. Riporter: SÁFRÁN István, sajtó alá rendezte: VERBAI Lajos. Budapest, 1988, Népszava Kiadó, 168–169., 183–[212] és VEKERDI László: *„Egyszer csak kezdtek mondani, hogy ha Valóság, akkor az Körösi...” Harminchárom év a Valóság rab-ságában* = V. L.: *A közértelmesség kapillárisai*. Tata – Tatabánya, 2001, József Attila Megyei Könyvtár – Sollers Nyomda, 207–211.; *Az Állóvíz* nyomán készítette el Penészlekről Gulyás János és Gulyás Gyula a *Valóság sippal-dobbal, avagy tűzön-vízen át* [1968], majd tíz évvel később a *Vannak változások* [1978] című dokumentum filmeket, amelyekben hűen mutatják be a szociográfia és a vers által leírt állapotokat, illetve a Végh írása által keltett vitákat, indulatokat és „változásokat”.

27. Lásd pl. BOSNYÁK Sándor: *A hatalom és az ember viszonya foglalkoztat. 1979. április 5-én Ratkó Józseffel való szentendrei író-olvasó találkozóról készült magnófelvétel* = Magyarok, 3. évf., 1991, 3–4. sz., 133–147. Erdemes meghallgatni a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) hangtárában lévő néhány forró hangulatú hangfelvételt Ratkó író-olvasó találkozóiról: *Ratkó József találkozás diákokkal* (1964) = PIM. Hangtár. 1520/A.; *Ratkó József szerzői estje az Eötvös Kollégiumban. 1971. november. 25.* = PIM. Hangtár. K/69.

28. *Késérő torkú ének. A költő hangján*. (Hangfelvétel.) Budapest, 1999, Magyar Rádió, CD. Szerk. ANTALL István, NAGY András László.

zsűrijének, valamint előadásokat és rendhagyó tanórákat²⁹ tartott a magyar irodalomról, annak aktuális helyzetéről.³⁰

Az irodalmi ünnepségek, összejövetelek be- és levezetése mellett a festészethez, a képzőművészethez vonzó Ratkót sokszor kérték fel kiállítások megnyitására is. Ha azonosulni tudott az üggyel, s jónak, tehetségesnek tartotta a bemutatandó alkotót vagy műveket, ezeket örömmel vállalta, és jelenlétével, művészi szavaival, gondolataival növelte az ünnepségek súlyát, ismertségével támogatta a bemutatott művészeket.³¹

Az 1970-es évek derekán országosan megszervezték és intézményesítették a (köz)művelődési és amatőr mozgalmakat, elindították az ifjúsági klubmozgalmakat, amelyeknek a művelődési házak adtak teret. 1974. március 14-én Nyíregyházán a *Városi Művelődési Központ*ban Ratkó vezetésével tartotta alakuló ülését a Szabolcs-Szatmárban élő fiatal alkotókat összefogó *Irodalmi Stúdió*, amely az irodalom „helyi gyakorlati és elméleti problémáival foglalkozik, de lehetőséget ad a belső műhelymunkára és a közéleti szereplésre is”.³² Néhány összejövetel után, 1976-ra a kezdeményezés már elhalhatott, mert nincs adat a működésükre.

A költő rendszeresen részt vett különböző művészeti eseményeken, tanácskozáson, és szokása szerint gyakran „ugrott el” az ország más tájain élő barátaihoz. A könyvtárban vagy az otthonában sokszor keresték fel barátai, tisztelői, szigorú elemző szavaira kíváncsi fiatal költők, írók, de ismeretlenül is be lehetett hozzá kopogni bármilyen problémával. Jó házigazdaként vendégeit gyakran maga készítette kedvenc pásztoréttel, öhönnel kínálta meg,³³ a távolról jötteknek pedig szívesen és nagy hozzáértéssel mutatta be a megye tájait, természeti szépségeit, történelmi helyeit, néprajzi értékeit és műemlékeit.

Ratkó József számos ügy katalizátora és organizátora volt. Csak néhányra utalok: a tiszadobi gyermekvárosban többször művésztelepet szervezett,³⁴ a kállósejéni *Tanyai Diákokthon* új épületének felépítéséhez, a kézilabdapályájának kialakításához pénzt és társadalmi segítséget szerzett Estók Károly kollégiumigazgatóval, a *Diákokthont* gépkocsijához segítette, és kezdeményezte a *Tanyai Diákokthoni Alap* létrehozását.³⁵ Beteg embereknek közvetítette az akkor még tiltás miatt bolti for-

29. Ratkó Józsefné rendszeresen kérte meg férjét, hogy a *Korányi Frigyes Gimnázium*ban és annak kollégiumában diákjainak tartson előadást a kortárs magyar irodalomról. Egy 1971-ben az egri *Gárdonyi Géza Gimnázium*ban megtartott rendhagyó irodalomórán elhangzottakat lásd Pécsi István: *Költő a katedrán = Népűjság* [Heves megyei], 22. évf., 1971. jún. 2., 128. sz., 4.

30. Pl.: *Dráma és líra a mai magyar művészetben* címmel beszélgetés volt Ratkó Józseffel márc. 26-án a SZÁÉV klubban. Lásd Kelet-Magyarország, 43. évf., 1986. márc. 25., 71. sz., 5.; Ratkó József a nyíregyházi tanárképző főiskola irodalmi kávéházában hétfőn este 6 órakor *Nagy László intelmei* címmel tartott előadást. Lásd Kelet-Magyarország, 46. évf., 1989. ápr. 10., 83. sz., 5.

31. Lásd pl. az alábbi Ratkó-írásokat: *Bugya István tárlata Nagyikállóban* = Kelet-Magyarország, 28. évf., 1971. jan. 19., 15. sz., 5.; *Készenlét és remény* = Hajdú-Bihari Napló, 36. évf., 1979. szept. 16., 217. sz., 9. [Sipos Zsófiáról]; *Paulius Normantas fotóiról* = Alföld, 38. évf., 1987. 1. sz., 93–94.; *Bemutatjuk Gyórfi Lajost* = Tároगत [Püspökladány], 1. évf., 1989. dec., 2.; *Ratkó József megnyitóbeszéde Lakatos József kiállításán* = Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 31. évf., 1996. 3. sz., 416–417.; *Gobbi Hilda és Gálgóczy Erzsébet nagyikállói estjének megnyitója (1980)* = Könyvtári Kis Híradó, 9. évf., 2004. 3. sz., 20.

32. *Irodalmi Stúdió Szabolcsban* = Élet és Irodalom, 18. évf., 1974. márc. 23., 12. sz., 6.

33. Ratkó egyik emlékezetes öhön készítését Kovács István költő és polonista örököltette meg a Vasy Gézának ajánlott *Olvastóábr-émlékeztető* című versében. Lásd „de sosem mondta: most már elég”. *Ünnepi kötet Vasy Géza 65. születésnapjára*. Szerk. HANTI Krisztina, Pécsi Györgyi. Budapest, 2008, Ráció Kiadó, 115–116.

34. BABOSI László: „Bujdosva a jövő elvadult útjain”. *Beszélgetés Bugya Istvánnal* = Életünk, 46. évf., 2008, 6–7. sz., 65–66.

35. (P. G.): *Tanyai diákokthonok* = Kelet-Magyarország, 29. évf., 1972. márc. 15., 63. sz., 3.

galomban nem kapható *Béres-cseppeket*.³⁶ Szavalóversenyeket és olvasótáborokat szervezett,³⁷ barátaival létrehozta a *Hangsúly* című hangos folyóiratot. A hivatalos okiratok és jogszabályok útvesztőiben nehezen tájékozódó egyszerű embereknek segített kérvényt „szerkeszteni”, lakást, állást szerezni, politikai nézetei miatt kizárt főiskolás ügyében járt el, és még hosszasan sorolhatnánk azokat a személyes vagy közösségi ügyeket, hivataloktól elszenvedett sérelmeket, amelyeknek megoldásában széles kapcsolatrendszerére és tekintélyére támaszkodva önzetlenül közreműködött. „Cselekszem, mert a vers helyettem nem cselekszik”,³⁸ mert a „művészet csak hologramja a szabadságnak és az emberségnek, hologramja a szerelemnek. Szükség és igény itt is van erre a hologramra, de a konkrét emberségre nagyobb szükség van.”³⁹

Az 1970-es évekre nemzedékének elismert és népszerű költője lett. Megszaporodtak vele az interjúk, egyre többet bukkant fel országos irodalmi és egyéb periodikák, költészeti antológiák oldalain, szavalóversenyeken pedig szívesen mondták verseit.⁴⁰ Váci Mihály, Végh Antal, Galambos Lajos, Rákos Sándor, majd később Balázs József mellett ő lett a legismertebb Szabolcs-Szatmárhoz kötődő kortárs költő. Neve összeforrt Nagykállóéval, s a jelentős történelmi múlttal rendelkező szabolcsi község, amely a 19. században még megyeszékhely volt, már nemcsak a neves belgyógyász, Korányi Frigyes vagy Ámos Imre festőművész és a Kodály Zoltán által feldolgozott *Kállai kettős* révén szerzett országos ismertséget, hanem Ratkónak köszönhetően letörölhetetlenül felkerült az ország irodalmi térképére is.⁴¹ Írásaiban gyakran szolt arról, hogy Szabolcs-Szatmár megye, Nagykálló „az az archimédeszi pont, amelyben megkapaszkodva szeretném kimozdítani az emberek és a magam tudását”.⁴²

Nem hallgatható el, hogy Ratkót, aki maga sem gondolta, hogy nagykállói letelepedése majdnem végleges lesz,⁴³ ambivalens viszony fűzte a településhez.⁴⁴ Annak ellenére, hogy 1964 őszétől kezdve élete végéig itt dolgozott, s 1986-ig itt is lakott, szinte minden évben tervezte, hogy különböző sérelmei és konfliktusai miatt hamarosan elköltözik a megyéből. Az 1970-es években ezt néhányszor nyilatkozta is, megírta nyírségi barátainak ajánlott versében (*Búcsú*), és a következő évtizedben is szeretett volna elmenni, ugyanis többször próbálkozott új állást keresni más vidéki településen – de végül mégis *maradt*, mert Szabolcs-Szatmár megye, Nagykálló, Tiszadob, de a Tiszát átlépve Tokaj és az észak-keleti országrész, „Rákóczi földje”

36. Ratkó asztalfiókjá őrzi azt a több tucat, a költő számára ismeretlen rákos ember által írt levelet, amelyben segítségét kéri a Béres-cseppek megszerzéséhez, a Béres Józseffel való kapcsolatfelvételhez.

37. *Olvasótábor Tiszadobon* = Kelet-Magyarország, 30. évf., 161. sz., 1973. júl. 12., 5.

38. B. L.: *Ratkó József* = Közalkalmazott, 28. évf., 1975. jún. 10., 7.

39. SZIKSZAI Károly: *Beszélgetés Ratkó Józseffel* = Életünk, 16. évf., 1979, 7. sz., 520.

40. DEBRECZENI Tibor: *A József Attila-szavalóverseny. Helyzetkép az amatőr versmondásról* = Népművelés, 22. évf., 1975, jún., 6. sz., 31.

41. Korányi és Ámos helyi kultuszának ápolásáért Ratkó igen sokat tett. Lásd *Ámos Imre-emlékünnepe Nagykállóban* = Kelet-Magyarország, 29. évf., 1972. márc. 18., 66. sz., 5.; *Kiosztották az „Ámos Imre-emlékplaketteket”* = Kelet-Magyarország, 29. évf., 1972. márc. 29., 75. sz., 10.; (P): *Hétköznapi krónikája fényképen. Elek Emil nagykállói fotókiállításáról* = Kelet-Magyarország, 29. évf., 1972. jún. 25., 148. sz., 8.

42. B. L.: *Ratkó József* = Közalkalmazott, 28. évf., 1975. jún. 10., 7.

43. BORSI László: *Kultúra és közélet. Beszélgetés Ratkó Józseffel* = Közgazdász, 19. évf., 1977. ápr. 21., 8. sz., 6.

44. Ez érzékelhető több Nagykállóról szóló írásában is: *Szűkebb hazám: Magyarország, Városból városba* [Kállai Hirmondó, 1989, Próbaszám, 3.]

az éltető eleme volt, ami írásaiból is kitűnik (*Rákóczi földjén, Szabolcs-Szatmár*,⁴⁵ *Fogadott földem...*⁴⁶).

Tiszadobra élete végéig visszajárt. Jó hírét elvitte országszerte, és számos neves emberrel ismertette meg a gyermekvárost, ezért is kapta meg 1999-ben posztumusz a *Tiszadob Díszpolgára* címet. A nyári szünetekben családjával gyakran üdült a gyermekvárosban. Tiszadobon szerzett élményeit, tapasztalatait verseiben (*Tiszadobon*,⁴⁷ *Tiszadobi verses vázlatok*,⁴⁸ *Utolsó versekből*), újságcikkben (*A több mint ezeréves Tiszadob – 34 éve gyűjti falujáról az adatokat Kuki Lajos igazgató*⁴⁹) és prózájában (*Szűkebb hazám: Magyarország, Gyermekváros, Tiszadob*) örökítette meg. Az sem mellékes, hogy életével követendő mintát adott a felemelkedésre vágyó állami gondozott gyerekeknek.⁵⁰

9. Új kötetek

Az *Önéletrajzát* is tartalmazó *Félelem nélkül* megjelenése után Ratkó dolgozni kezdett következő könyvének szerkesztésén, a még hiányzó versek megírásán. Természetesen az Aczél György által „kézivezérléssel” irányított hullámmozgó keménységű és érzékenységű cenzúra szempontjából neki is voltak olyan botrányt kavarázó (*Törvénytelen halottaim*)⁵¹ és elfogadhatatlan versei, amelyek a fennálló rendszert erőteljesen bíráló vagy megkérdőjelező tartalmuk miatt egyáltalán nem (*Chanson a hatalomról, Különben március van*,⁵² *Téli kedvünkben*), vagy megszületésük után csak jóval később jelenhettek meg (*Tánc*,⁵³ *Mi a teendő?*), ugyanis Ratkó a publikálásért soha nem volt hajlandó kompromisszumot kötni a szerkesztőkben kényszerűen működő „belső cenzorral”.

Annak ellenére, hogy eredendően költői alkat volt, a prózairás továbbra is foglalkoztatta. Ekkoriban születhetett meg az 1945 utáni kommunista rendszert kigúnyoló a satirikus novellája, *Az isten halála* és a gyermekvárosi környezetben játszódó, finom lélektani elemzésekkel átszőtt filmnovella, a *Vadvirágok* (1967).⁵⁴ Utóbbiból regényt⁵⁵ és játékfilmet szeretett volna készíteni Fábián Zoltánnal, de tervüket nem valósították meg.⁵⁶ A költőnek az 1960-as években a filmkészítés

45. Népszava, 106. évf., 1978. okt. 14., 243. sz., 6.

46. Magyar Ifjúság, 31. évf., 1987. aug. 28., 35. sz., 24–25.

47. Szabolcs-Szatmári Néplap, 11. évf., 1954. aug. 15., 193. sz., 4.

48. Szabolcs-Szatmári Néplap, 11. évf., 1954. szept. 30., 230. sz., 2.

49. Kelet-Magyarország, 20. évf., 1963. júl. 4., 154. sz., 5.

50. (FK.): *Vallomás a jövőről* = Kelet-Magyarország, 18. évf., 1961. máj. 30., 124. sz., 3.; ZSIGMONDI Mária – GADÁNYI György: *Különös találkozó* = Nők Lapja, 28. évf., 1966. jún. 18., 25. sz., [10–11.]; BOROS Ferenc: *Emléktűnnap Tiszadobon* = Pedagógusok Lapja, 22. évf., 1966. jún. 15., 12–13. sz., 4.

51. BABOSI László: *Előszó Ilia Mihály feljegyzéséhez* = Hítel, 14. évf., 2001, 9. sz., 79–82.; ILIA Mihály: *Följegyzések Ratkó József: Törvénytelen halottaim című verséről* = Hítel, 14. évf., 2001, 9. sz., 82–85.

52. Új Magyarország, 2. évf., 1992. márc. 14., 63. sz., 11.

53. BOSNYÁK Sándor: *A hatalom és az ember viszonya foglalkoztat. 1979. április 5-én Ratkó Józseffel való szentendrei író-olvasó találkozóról készült magnófelvétel* = Magyarok, 3. évf., 1991, 3–4. sz., 139–140.

54. RATKÓ József: *Vadvirágok. – filmnovella –* = Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 39. évf., 2004, 3. sz., 335–340.

55. *Regény készül a Tiszadobi Gyermekváros életéről* = Kelet-Magyarország, 24. évf., 1967. szept. 9., 213. sz., 5.

56. Lásd BABOSI László: *Előszó Ratkó József Vadvirágok című filmnovellájához* = Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 39. évf., 2004, 3. sz., 333–335.

többször visszatérő, de soha meg nem valósuló vágya volt.⁵⁷ 1968-ban hosszú, szakdolgozat terjedelmű átfogó tanulmányt írt Sánta Ferencről (*Sánta Ferenc írói világa*), akinek írói etikai-filozófiai rendszere, problémafelvetései, írásmódja, „valóságstisztelete” és „elkötelezetlen humanizmusa” (értsd: az uralkodó kommunista ideológia iránt nem elkötelezett) jelentős hatást gyakorolt rá, mivel ő is „elkötelezetlennek” vallotta önmagát. E három írás életében nem jelent meg nyomtatásban.

1967-től az eddig említett periodikák mellett szoros kapcsolatba került a miskolci *Napjainkkal*.⁵⁸ A folyóirat versrovatának szerkesztője, Kabdebó Lóránt irodalomtörténész néhány Ratkóhoz hasonló indíttatású, gondolkodású, versvilágú és életkorú költőt először az *Új Írásban*,⁵⁹ majd hamarosan a *Napjainkban* rendszeresen együtt közölt, és egy új költői csoportosulásként tüntette fel őket.⁶⁰ Az Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Kalász László, Raffai Sarolta, Serfőző Simon és Ratkó alkotta csoportot a kritika és az irodalomtudomány hamarosan *Hetek*ként emlegette, amit bár kezdetben némi fenntartással, de végül a költők is elfogadtak,⁶¹ s ez az elnevezés máig rajtuk maradt az irodalmi köztudatban és az irodalomtörténet-írásban. Ratkó 1968-ban a *Heteket* a kortárs fiatal irodalom egyik „jelentős vonulatának” tartotta, amelynek „egységes feladatául” azt látta, hogy „nemzetközpontúvá kell tennie az irodalmat”, és „ebből következően folytatni kell” az 1930-as években színre lépő népi írók mozgalmát irodalmi és társadalmi téren egyaránt.⁶²

Mint minden fiatal költői-irodalmi csoportosulásban, bennük is felmerült egy közös antológiában való bemutatkozás gondolata. Ratkó levelezéséből és költőtársai visszaemlékezéseiből kiderül,⁶³ hogy ezt szintén 1967-től tervezték, ám csak jóval később valósították meg.

1968 augusztusában a magyar katonai csapatok is bevonultak Csehszlovákiába a prágai tavasz leverésére. Ratkó mélyen elítélte a *Varsói Szerződés* hadseregeinek „baráti segítségnyújtását”, és felerősödött benne megint egy újabb világháború réme.⁶⁴ Szeptemberben napvilágot látott második kötete, a *Fegyvertelenül*. A cím, bár nem tudatoson, de mintha erre a katonai invázióra is reflektált volna.

1969-ben Ratkó kibontakozó munkásságát a *József Attila-díj III. fokozatával* ismerték el. Ennek alkalmából elkészítették vele az országos sajtóban az első riportot, amely a *Népszavában* jelent meg,⁶⁵ és szerepelt a televízió *Írók, könyvek, kritikusok*

57. Ezt bizonyára ösztönözte az is, hogy íróbarátai, Sánta Ferenc, Fábian Zoltán mind készítették filmet. De utalhatunk az akkoriban Csoóri Sándorral és Sára Sándorral dolgozó Kósa Ferenc munkásságára is, akinek *Tízezer napját* (1967) Ratkó etalonnak tartotta.

58. Lásd BABOSI László: „Reményt, kitartást üzen...”. *Beszélgetés Serfőző Simon költővel Ratkó Józsefről* = Kézirat. A statisztika szerint 1974-ig Ratkó 25-ször jelent meg a *Napjainkban* verssel vagy versekkel, s összesen 40 verset publikált itt. Lásd JUHÁSZ József: *Verseket, költők, számok. A Napjaink tizenhat éve a költészet tükrében* = *Napjaink*, 17. évf., 1978, 4. sz., 24.

59. KABDEBÓ Lóránt: *Fiatal költők* = *Új Írás*, 7. évf., 1967, 4. sz., 104–114.

60. KABDEBÓ Lóránt: *Fiatal költők* = *Napjaink*, 6. évf., 1967, 6. sz., 6.; Buda Ferenc kivételével itt jelentek meg először a *Hetek* együtt.

61. Ugyanis a *Hetek* tagjai más költőket is körükbe számítottak. Ratkó például mindig megemlítette Kiss Annát és Várkonyi Anikót. Kiss Annát a *Heteket* megéneklő *Ha a részegek* című versében is szerepelteti. Ratkónak a *Hetekről* szóló véleményét lásd Gyarmati: *Friss szellős izgalommal. Irodalmi díjasunk: Ratkó József* = *Déli Hírlap [Miskolc]*, 3. évf., 1971. aug. 18., 194. sz., 2.

62. Ratkó József levele Serfőző Simonhoz [1968 eleje] = Hermann Ottó Múzeum. Miskolc. Irodalmi Gyűjtemény. 94. 53. 32. 09.

63. BABOSI László: „Reményt, kitartást üzen...”. *Beszélgetés Serfőző Simon költővel Ratkó Józsefről* = Megjelenés alatt.

64. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–3.1.2–M–30762.

65. (T): *Riport a József Attila-díjas Ratkó Józseffel* = *Népszava*, 97. évf., 1969. ápr. 4., 78. sz., 7.

című műsorában.⁶⁶ A sorsszerűség és a rejtett párhuzamok iránt fogékony költő kiszámolta, hogy azon a napon kapta meg a rangos díjat, amelyen napra pontosan annyi idős volt, mint József Attila a szárszói sineken.⁶⁷ A díj III. fokozatát ekkor még Ágh István is elnyerte.

1970-ben a költő egy interjúban így értelmezte eddigi munkásságát: „A költő nem térhet ki két feladat elvégzése elől: 1. Föl kell mérnie, honnan jön, milyen erőtartalékaik vannak, s 2. szembe kell néznie a halállal, hogy ne zavarja a munkában. Első két könyvemben erre tettem kísérletet”.⁶⁸ Terveit így összegezte: „Az most már a munkám, hogy elmondjam, hogy megvalósítsam az általam elképzelt *bartóki szintézist*”.⁶⁹

A *Félelem nélkülben* és a *Fegyvertelenülben* a költő részletesen felmérte és értelmezte viszontagságos gyerekkorát, családi viszonyrendszerét, meghatározó emberi kapcsolatait, a transzcendenshez való viszonyát, az őt körülvevő mikro- és makrovilágot. *Üzenetet* és pontos szociografikus láttelepet adott jelenkorának arról a vidéki, falusi és tanyasi Magyarországról, amely távol a gazdagabb anyagi és szellemi lehetőségekkel rendelkező centrumoktól, az ország perifériáin, „belső gyarmatain” próbálja nehéz munkával megteremteni egy jobb és tartalmasabb élet alapjait. Ne feledjük, hogy ekkor a valóság kimondásának nem örült az örökösen a szocializmus fejlődésének, pozitív eredményeinek hangoztatását elváró hatalom. A hétköznapi világában hiány, szorongás, a háborútól és a fegyverektől való félelem, szegénység és keserűség jelenik meg, de a versekben megnyilatkozó lírai alany, szemben a későbbi kötetek egyre elkomoruló hangjával, még nem a teljes reményvesztettséget, kilátástalanságot sugározza. Ezt az emberi kapcsolatok tisztasága és szépsége, a szerelem, a feleségével közösen megteremtett *saját* családi közösségben való feloldódás és a természet csodái ellensúlyozzák. Az emberi jellem gyarlóságait és kisszerűségeit remek groteszk kétsorosokkal pellengérez ki. Nagyobb lélegzetű filozofikus versekben méri fel a teremtés, a lét, az „időtlen” anyag „indulatának” és „átlényegülésének”, valamint a halandó, az anyagnál, „az ércekbe gyúrt örök erőknél” „lélekkel magasabb” ember kérdéseit (*Csőnd, Éjszaka*).

Ebben az időszakban Ratkó egyre többet foglalkozott verseiben a halál, a haláltól való félelem és a halál utáni lét problematikájával, ami költészetének egyik alaptémájává vált. Nem kétséges, hogy ennek a különös vonzalomnak a lélektani gyökerei abban a modern emberre jellemző metafizikai és egzisztenciális szorongásban kereshetők, amely a költő személyiségét és belső világát eredendően meghatározta. Emellett ösztönzően hatott rá Ady Endre és Juhász Ferenc költészetének a halottakat és a halálhoz fűződő képzeteket-látomásokat sűrűn megidéző, egyéni karakterű költői halottmitoszt megalkotó világa is. Felt, hogy „a következő nemzedékek annyira megszokják majd a halált, hogy szkeptikusak lesznek, tehát nem is beszélnek ellene”⁷⁰ – írta egyik levelében. A halál ellen és a halálról nem az újkori szemlélettel, azt tabunak tekintve beszélt, hanem egyfajta „középkorias” nyíltsággal és a szokásostól eltérő gyakorisággal. (Verseinek igen nagy részében szerepel a halál szó.) Ekkoriban kétkedő deistaként, Istenről mint teremtő, de a világra már nem ható személyről nyilatkozott meg („csendesem élek, akár az

66. P[ALL] G[ÉZA]: *Tíz perc a képernyőn Ratkó József József Attila-díjas költővel* = Kelet-Magyarország, 26. évf., 1969. aug. 3., 178. sz., 8.

67. RATKÓ JÓZSEF: *Miért nem voltam Csécsén?* = Élet és Irodalom, 23. évf., 1979. okt. 13., 41. sz., 7.

68. MÁRKUS BÉLA: *Vendégünk volt Ratkó József* = Hajdú-Bihari Napló, 27. évf., 1970. ápr. 28., 98. sz., 5.

69. Uo. (A kiemelés tőlem.)

70. Ratkó József levele Serfőző Simonhoz [1968 eleje] = Hermann Ottó Múzeum. Miskolc. Irodalmi Gyűjtemény. 94. 53. 32. 09.

isten, szelíden, vallástalanul”; „Psz, hallgass! Elaludt az Isten./Most igazítsunk a világon,“), s bár az egyébként nagyon hinni és bizakodni tudó, de erőteljesen racionalista gondolkodású Ratkó nem hitt a transzcendenciában, viszont a benne élő *homo religiosus*t a kor modern materialista-ateista válasza sem elégitette ki. A XX. század „a maga anyagközpontú gondolkozásával” megkérdőjelezte a vallás több ezer éves halálmitosztát „hullatván ezzel a halandót örökös semmibe, keserves munkára sarkallva a költői képzeletet: új halál-mítoszt kidolgozandó”⁷¹ – összegezte a már az 1970-es évek elején kialakított véleményét később.⁷² Felismerései, költői intuíciói hamarosan egy igen bonyolult poetikai és gondolati funkciójú, sajátos halálmitológia megteremtésére ösztönözték. A halál problematikáját azal próbálta feloldani, hogy felfogása szerint az eltemetett halottak felbomlásuk során beleszervülnek az anyaföldbe, ezáltal részesévé válnak az élővilág biológiai körforgásának („Hát majd átváltozom./Ha virág kell, virágnak,/ha búza kell, búzának./Ehet belőlem féreg, fagyóker, keményhátú bogárka”⁷³), s ezen sorozatos „anyagelvű” [materialista] transzmigráció során így részesül a halott a „feltámadás” egyfajta örök biológiai-anyagi metamorfózisában. Születés-élet-halál „nem kezdődő és záródó folyamat, hanem körmozgás, tehát a halál után nem a szervesetlen anyaggá bomlás, hanem a lét egy új (új, mert nem ismerem) formája következik.”⁷⁴ Érdemes megjegyezni, hogy nem anyagelvű sikon, a képzelet világában a halottak „életét” az „alsó világban”, a „halottak falujában”, mintegy a „fenti” folytatásának képzelet el, de mindezek mellett spirituális értelemben nem adott egyértelmű választ a halál utáni életre. Az „Egyedülvalóhoz” és a transzcendenciához való viszonya az idők múltával jelentős mértékben megváltozott, bár soha nem vált egyértelműen hívó személlyé, mert a ráció és a „szív” hite élete végéig küzdött egymással belső világában.⁷⁵ Feltehetően a költő tudatos szándéka ellenére több versében fedezhetjük fel a transzcendenst kifejező egyetemes archetipikus képeket és szimbólumokat, hierophaniát (ennek gyönyörű megvalósulása pl. az *Ember, fa* című vers); viszont az 1987-ben újra leközölt *Éjszakában*, kozmikus magányának ad hangot: „Éjszaka: egyszemélyes sátor./Riadok úri magánytól./Lélegzetemet nyelve fekszem:/kívül tesz-vesz, babrál az Isten.”

Gondolatvilágában a halottak és a halál az emlékezésnek, a történelmi folyamatosságnak, a múlt és a hagyományok intenzív tiszteletének, ápolásának és újra megélésének, az immáron halottakká vált teremtetők megalkotta *élő* kulturális-szellemi értékekre való rámutatásnak a szerves szimbóluma lett.

Ratkóra az eddig említett költők és írók mellett Bartók Béla és Kodály Zoltán életműve, kultúrafelfogása, a tradicionális népi kultúrát a nyugati zeneművészetbe integráló és szintetizáló alkotómódszere is meghatározó hatást tett. Eredendő érzékenysége mellett ezért fordult a tradicionális népi kultúrához nagy intenzitással.

71. RATKÓ József: *Negyven év, negyven vers* = Életünk, 46. évf., 2008, 6–7. sz., 83.

72. LENGYEL Magda: *Beszélgetés Ratkó Józseffel* = Hangfelvétel. 1971. november 26. Petőfi Irodalmi Múzeum. Hangtár. 551/2.

73. *Egyetlen halálú.*

74. RATKÓ József – SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *Levelek a költészetéről. Ratkó József II. levele*. Idézi: BABOSI László: *Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója. »A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban«* = Hítel, 16. évf., 2003, 5. sz., 107.

75. Ratkó egyik 1980-as években született levélfogalmazványában olvashatjuk az alábbi sorokat: „S aztán egyszercsak azt gondoltam: nem hibázik-e, aki nem tudja felfogni, megmagyarázni a mosolyt, a madáreneket, azt, hogy miképpen s miért tudunk beszélni; nem hibázik-e, aki nem érti a fűvek példáját, a szerelemmel átitatott természetet, aki nem érti a Lét ősoját? S ekkor ismertem rá Istenre, aki szüntelenül működik, s akkor is és abban is, ami nem vesz tudomást róla. Akit a Mindenség szerelme fűt, hat át. S majdnem sírva fakadtam ettől a gyötrető gyönyörűségtől. S azóta bátran élek, kétségek nélkül.”

Verseiben kezdő költő kora óta rendszeresen alkalmazta a „folklór elemeinek kreatív asszimilálását”,⁷⁶ ettől az időszaktól fogva viszont tervszerűen és következetesen valósította meg életművében a folklór integrációját mind szellemi-jelképi, mind intertextuális szinten,⁷⁷ s az 1930-as években többek által felvetett,⁷⁸ és később Németh László által nagy hatással tudatosított ún. irodalmi bartóki modellt, amely szerves része annak a XX. századi egyetemes kulturális és művészeti irányzatnak, amit neofolklorizmusnak és archaikus remitológizációnak nevezünk.⁷⁹ Mindez nem egyszerűen szentimentális és naiv érdeklődés a folklór iránt. Ugyanis Ratkó, hasonlóan a magyar irodalom ún. „bartóki” irányának képviselőihez, Nagy Lászlóhoz, Csoóri Sándorhoz, Buda Ferenchez, Tornai Józsefhez, részben Juhász Ferenchez és sokan másokhoz, behatóan tanulmányozta a magyar és a kelet-európai folklórt, a népköltészetet, a szellemi és tárgyi néprajzot, és műveinek igen nagy hányadában fedezhetünk fel különböző módozatokban folklór inspirációt. Éppen ezért e műveket a maguk teljességében csak úgy lehet megérteni, ha olvasójuk jártasságot szerez a népi kultúra világában, a folklórszövegek és folklórszimbólumok értelmezésében. Meggyőződése szerint a *bartóki szintézissel* lehet a parasztság kultúráját „beleölelni” az általános magyar kultúrába. A szabolcs-szatmár-beregi népi kultúrával mélyen megismerkedett, nemcsak a holt, írásban és tárgyakban rögzült anyaggal, hanem olyan „óbéli öregekkel”, mesemondókkal találkozhatott többször személyesen, mint pl. Papp János vagy Jóni Ferenc, akik az élő archaikus népi tudást közvetítették számára. Az 1970-es évek elején Tanimoto Kazuyuki japán zenetudóssal és Vigh Rudolffal még cigány népdalokat is gyűjtött,⁸⁰ amelyek hanglemezen jelentek meg.⁸¹

A hetvenes években divatos, a népművészetet és a néphagyományokat újra felfedező, főleg városi fiatalok, az ún. *nomád nemzedék* körében indult rétegmozgalom, aminek fellendüléséhez műveikkel részben hozzájárultak az előbb említett „bartóki” szemléletű költők,⁸² Ratkó is fontosnak tartotta és támogatta. Lehetőségei szerint terjesztette a népi kultúrát, felhívta a figyelmet értékeire. Maga is többször tartott előadást a népköltészetéről, a bartóki szintézis nem zenei megvalósításáról, továbbá számos olyan művész és alkotó kiállítását nyitotta meg, aki művészetével a népi kultúráról adott hírt (Normantas Paulius fotóművész), vagy integrálta azt művészetébe (Lakatos József festőművész, Fehér Anna népi gyöngyfűző). A költő tudta, hogy a több ezer éves hagyományos paraszti kultúra a végnapjait éli, de úgy vélte, hogy a bartóki modell segítségével megőrizhető és tovább adható a következő nemzedékek számára.

76. GÖRÖMBEI András: *Nagy László költészete*. Budapest, 1992, Magvető, 161.

77. Erről lásd JÁNOSI Zoltán: *A lázadás bölcsőhelye. (Népmese, szerep és küldetéstudat az induló Ratkó József lírájában)* = *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv XIII*. Nyíregyháza, 1999, 269–280.; GÖRÖMBEI András: *Mélyből jött költészet. Ratkó József portréjához* = *Napjaink*, 22. évf., 1983, 10. sz., 27–28.; BABOSI László: *Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója. A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban* = *Hitel*, 16. évf., 2003, 5. sz., 96–116.

78. Szabó Dezső, Gulyás Pál, Vámos Ferenc, Kós Károly, Féja Géza és mások. Erről lásd BABOSI László: *„Ósi vagyok és modern”. Tornai József és a bartóki modell = Miért sírnak a metaforák? Tanulmányok Tornai József tiszteletére*. Szerk. JÁNOSI István. Nyíregyháza, 2004, Bessenyei Könyvkiadó, 36–41.

79. Ennek részletes kifejtését lásd JÁNOSI Zoltán: *Nagy László mitológikus költői világa*. Miskolc, 1996, Felsőmagyarország, 57–283.

80. Tanimoto Kazuyuki és Ratkó József kapcsolatáról lásd Kósa Ferenc laudációját: *A kuratórium Márton Áron emlékérmét adományozott ...* = *Hitel*, 3. évf., 1990, 24. sz., 62–63.

81. A lemez Japánban adta ki a His Master Voice. Victor. SJL – 123 ~ 4 – M.

82. TARJÁN Gábor: *Folklór, népművészet, népies művészet. Kalauz a magyar népművészethez*. Budapest, 2005, Nemzeti Tankönyvkiadó, 119–121.; BODOR Ferenc: *Nomád nemzedék. Ifjúság és népművészet Magyarországon*. Budapest, 1981, Népművelési Intézet, 142

Ratkó Bartók-értelmezésére nagy hatást gyakorolt a mindmáig egyik legeredetibb Bartók-értelmező zenetudós, Lendvai Ernő, akinek könyvei revelációként hatottak rá. Lendvai a maga nemében egy tökéletes, zárt, rendszerszerű zenei-esztétikai-filozófiai Bartók-értelmezést dolgozott ki, amely semmiben sem kapcsolódott a kor hivatalos marxista koncepciójához.⁸³ Ratkó a Lendvai könyveiben vázolt aranymet-széses és akusztikus világmodell segítségével és továbbgondolásával alakította ki saját világertelmezését.⁸⁴

Fontos megemlíteni, hogy az ezen a kulturális nyomvonalon tevékenykedő alkotók azzal, hogy integrálják művészetükbe a magyar vagy bármely paraszti társadalom folklórját, vagyis az ősi tradicionális magas kultúrák parasztság által maradványokban megőrzött szellemi emlékeit,⁸⁵ jeleit, szimbólumrendszerit s a mindezek segítségével megfogalmazott archetipusokat, a „folklór-időt”⁸⁶ megidéző ősi világról és gondolkodásról is számot adnak. Részben újra teremtik a műben szellemi-pszichológiai valóságként azt az archaikus világot, amely az euro-atlanti civilizációban az újkorral és a felvilágosodással lassan megszűnt, és ma már csak a tradíció alapján álló, többnyire igen gyorsan és véglegesen megszűnő paraszti társadalmakban létezik.

Az sem kétséges, hogy az ilyen alkotók, legyenek szobrászok, festők, zenészek vagy költők, ezekre az archaikus és mitikus világokra, amelyeket az alkotás során a belső interiorizációs folyamataikban a kollektív tudattalan bugyraiból felhoznak, ontológiai szempontból mint „aranykorra” tekintenek vissza, ezért teremtik, építik meg ezen szellemi horizontot újra műveikben.⁸⁷ Ratkó életművében ennek az első, nagyobb lélegzetű, bartóki szintézis jellegű megnyilvánulása az 1969-ben napvilágot látott, Sánta Ferencnek ajánlott himnikus verse: *Az ének megmarad*,⁸⁸ csúcspontja pedig a Szent István királyról szóló drámája.

1970 ünnepi könyvhetére megjelent *Egy kenyéren* című új könyvében, amelynek verseit nagyrészt az előző évben viszonylag rövid idő alatt írta meg és publikálta (1969-ben közölte a legtöbb új versét életében), az előbb vázoltak mind erőteljesen és részletesen, nagy költői erővel szólalnak meg. A kötet címe a költőnek a nemzeti közösség iránti felelősségvállalására utalt, azokra „akikről szeretettel vagy aggodalommal” beszélt, s akikkel „egy kenyéren” akart élni; „Mert másképp csak kívülről szemlélhetem őket és dolgaikat.”⁸⁹ Ebben a könyvben bontja ki részletesen az általa teremtett fiktív eszkatológiát, „halottas” világot. Korábbi témáit tovább írva hírt adott a vidéki a szegénységről, a „hóba fült” *Tanyákon* élő emberekről, világukról. Tanyaképe többes értelmezési funkciót hordoz magában. Egyrészt beszél a kommunista hatalomváltás után elsorvasztott és a kollektivizálásba kényszerített hagyományos tanyarendszer elmaradottságáról, lassú felszámolásáról, az itt élő emberek nehéz életéről, másrészt mindez jelképes és mitikus szerepet kapva az elnyomásról, a kiszolgáltatottságról, a tudatos szegénységben tartásról, a magyar

83. Ezért marasztalta el rendszeresen Lendvai Ernőt 1990 előtt a hivatalos marxista esztétika. Pl. lásd SZERDAHELYI István: *A magyar esztétika története 1945–1975*. Budapest, 1976, Kossuth, 158.

84. BABOSI László: *Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója. »A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban«* = Hitel, 16. évf., 2003, 5. sz., 106–110.

85. COOMARASWAMY, Ananda Kentish: *A folklór és a népművészet mibenléte* = C., A. K.: *Keresztény és keleti művészetfilozófia*. Ford. KELEMEN Renée. Budapest, 2000, Arcticus, 106–107.

86. Féja Géza kifejezése.

87. Ahogy ezt Mircea Eliade Brancusi kapcsán kifejtette. Lásd ELIADE, Mircea: *Brancusi and Mythology* = M., E.: *Ordeal by Labyrinth. Conversations with Claude-Henri Rocquet*. Translated by COLTMAN, Derek. Chicago – London, 1982, The University of Chicago Press, 196–198.

88. Napjaink, 8. évf., 1969, 11. sz., 7.

89. MÁRKUS Béla: *Vendégünk volt Ratkó József* = Hajdú-Bihari Napló, 27. évf., 1970. ápr. 28., 98. sz., 5.

paraszti világ és a hagyományok megszüntetéséről is vall. Ratkó saját szemével tapasztalhatta, hogyan néptelenednek el, szűnnek meg a tanyák, az aprófalvak, és mennek tönkre az üres tanyasi iskolák. Megemlítendő, hogy verseiben soha nem a lokális szabolcsi tájról és tanyákról, hanem általános értelemben a vidéki életről beszélt.

Gyerekkori élményei, a családtagjaihoz fűződő kapcsolatának feldolgozása, a háborúk és a fegyverek kérdése továbbra is fontos szerepet kapott verseiben, de világképe a korábbihoz képest jelentősen távlatosodott. Teremtett világában megjelent a magyar és az európai (közel)múlt, történelmünk fontosabb eseményeinek és személyeinek megidézése, értelmezése, a haza és a hazaszeretet (*Magyarok, Jelek, Történelem*). Neves elődök, *Ady, József Attila* költészete és emléke mellett tett hitet. A magyar irodalom egyik legszebb, mély gondolatisággal átitatott, igen sokat idézett antológiadarabját, *Zsoltárát* fogalmazta meg az anyákról és a hagyományos asszonyi szerepről (*Fordulj az asszonyokhoz*). A később szintén sok gyűjteményes kötetbe beválogatott és többek által megzenésített *Egy ágyon, egy kenyérenben* az ember teljességét adó szerelem „lázairól”, „torkot fájdító perei”-ről beszél.

Szólnunk kell arról is, hogy Ratkó számára igen fontos kérdés a szavakban szabadnak mondott és hirdetett, de valójában szabadságghiányos korban a szabadság-problematika is, amit műveiben rendszeresen boncolgat. Hogyan valósulhat(na) meg korában az egyén és a közösség valódi szabadsága, és hogyan változott meg az emberek hozzá való viszonya. „Ebben a világban még nincs annyi szabadság, hogy az emberek felismerhessék: a szabadság több és jobb, emberhez méltóbb a mainál. A költőnek erről a szabadságról kell beszélnie, másképp a nyelve kimarjul, ellepi a penész, szavai megöregednek, kihalnak”⁹⁰ – fogalmazta meg. Ezt a problémakört később dramatikusan műveiben a hatalom és az egyén szemszögéből fogja továbbgondolni, elemezni.

Az 1970-es évek elejétől már műfordítással is foglalkozott, ugyanis időről időre „elemi kíváncsiság” fogta el, „hogyan élnek, gondolkodnak, lélegzenek verset” kortársai szerte a világban.⁹¹ A hatvanas évek végén franciául kezdett tanulni,⁹² majd később belekapott a bolgárba is. Lengyel,⁹³ orosz, finn, tatár, bolgár, belorusz, román⁹⁴ és német költők verseit fordította magyarra, többnyire nyersfordításból, továbbá három rövid orosz elbeszélést.⁹⁵ Nem volt rendszeres fordító, számszerűleg nem ültetett át magyarra sok verset, bár hagyatékából kitűnik, hogy bizonyos időszakokban behatóan foglalkozott külföldi költőkkel, többek közt a XIX. századi orosz Pjotr Jersovval, a kortárs bolgár irodalommal és az 1970 májusában a balatonfüredi nemzetközi költőtalálkozón személyesen megismert Hans-Magnus Enzensbergerrel, akinek a *vakírás (blindenschrift)* című kötetéből tizenöt verset fordított le. Mindez egy-két versében kimutathatóan nyomot hagyott.⁹⁶ Műfordítói

90. RATKÓ József: *A szabadságról kell beszélni* = Napjaink, 7. évf., 1968, 12. sz., 3.

91. RATKÓ József: *[Időről időre valami elemi]* = Kézirat. Ratkó-hagyaték.

92. Az *Öregek* című versét még franciára is lefordította.

93. TUWIM, Julian: *Pan Maluškiewicz i wieloryb* [Pöttöm bácsi és a bálna] = Töredék. Ratkó-hagyaték.

94. Román fordításait nem publikálta, és sajnos kéziratban sem maradtak meg.

95. Napjaink, 9. évf., 1970, 11. sz., 6.

96. A bolgár költők közül kiemelhető Lacsezár Elenkov. Ratkót az Elenkovval átélte közös élmények és a bolgár költő versei is inspirálták a *Tilos fű* című versének megírására, amit neki is ajánlott. Ratkó jegyzeteiből kiderül, hogy a vers címét Elenkovtól kölcsönözte, mert a bolgár költő 1970-ben megjelent kötetének címe Ratkó fordításában: *Tilos fű*, továbbá Ratkó „gázoltunk tilos fűben” sora Elenkov *Két vers között* című verséből való. De érdemes összevetni Enzensberger *a másik* valamint Ratkó *Az idegen* című versét is.

életművének legjelentősebb eredménye azonban az 1980-as évek második felében született meg Szophoklész *Antigonéjának* újrafordításával.

Közben halálmitológiája új elemekkel, a „törvénytelen halál” és a „törvénytelen halott” fogalmával bővült. Szerinte a magyar történelem utóbbi századaiban szinte semmit sem tudtunk véglegesen befejezni, „mert azok, akik erre hivatottak lettek volna”, idő előtt, „törvénytelenül” haltak meg, mielőtt művüket végigvitték, sorsukat beteljesítették volna. „Öngyilkosok lettek”, betegségben, „rákban haltak meg, vérbajban, és így tovább... vagy éppen meggyilkolta őket az államhatalom.”⁹⁷ Teremtett világában külön kasztot alkottak „a szemétdombon elmálló és tűzben szétolvadó” valóságos „halottacsok”, a hazánkban világviszonylatban is magas számú abortusz következtében „meg se született” halottak idők folyamán több millióra növekedett „társadalma”. „Pentaton nép, halálba ereszkedő” – vizionált költői látomásában. A magyar írók között Illyés Gyula és Fekete Gyula mellett Ratkó volt az, aki érzékenységgel és beleérző képességével mintegy előre látta a hagyományoktól elszakadó, létroncsoló technikai civilizációk törvényszerűen bekövetkező kríziseit, többek közt a mai és az elkövetkező demográfiai katasztrófát, s az ebből fakadó társadalmi-nemzeti problémákat. Ezért folyamatosan napirenden tartotta írásaiban, megnyilatkozásaiban az eljövendő drámai népességfogyás kérdését, aminek ellenszeréül az állami támogatási rendszer megváltoztatását, a gyermekszülés és a gyermekeket felnevelő családok pozitív diszkriminációját szorgalmazta.

Ratkó halottmitoszáinak egyik eleme egyetemes kapcsolatrendszerbe ágyazható bele.⁹⁸ A jól ismert *Mégiscsak ők* című, Illyés Gyulának ajánlott, de éppen az ő *Terhünk a földjével* vitatkozó verse szerint – megfordítva Illyés versének alap gondolatát – nem az élők, hanem a halottak tartják a földet, tehát a mindenkori jelent és jövőt. Illyés versét a francia Jules Supervielle-nek ajánlotta, hiszen a *Terhünk a föld a francia költő Nehéz (Lourde)* című költeményének parafrázisa,⁹⁹ és ugyanazokat a gondolatokat, képi elemeket alkalmazza. Ratkó tehát Illyés közvetítésével Supervielle-lel folytat párbeszédet.¹⁰⁰ Egyébként meglepő gondolati hasonlóságot fedezhetünk fel a francia költőnek *A halál kertje* című versében vázolt, a növényvilágba való „átlényegülés” és Ratkó fentebb említett transzmigrációs képzete között. Nem tudni, hogy a nagykállói poéta ismerte-e Supervielle versét,¹⁰¹ vagy csak a közös szemlélet során jutott azonos következtetésre a francia költővel.

Mindezek az 1971-ben publikált, Ratkó költészetének esszenciális csúcspontjait jelentő hosszűverseiben, a *Törvénytelen halottaimban* és a *Halott halottaimban* magas fokú bartóki szintézist alkotva jelennek meg.

A *Törvénytelen halottaimban* az 1956 után itthon maradt költők közül szinte elsőként vetette fel versben egy „tisztán” érthető kétértelmű utalás segítségével az akkor még „temetetlen” mártír miniszterelnök, Nagy Imre nevét: „A holtak deregán Nagy Imrét ki üti?” – kérdezte Ratkó. Ezt a versét, ha nyilvánosan felolvasta, hallgatósága döbbenetére, olykor – a Kádár-rendszerre jellemzően a társadalmi

97. LENGYEL Magda: *Beszélgetés Ratkó Józseffel. 1971. november 26.* = Petőfi Irodalmi Múzeum. Hangtár. 551/2.

98. Erre mutatott rá részben Márkus Béla [MÁRKUS Béla: *A múlt nem mutatóvány. Ratkó József összegyűjtött versei* = M. B.: *Démonokkal csatázva.* Miskolc, 1996, Felsőmagyarországi Kiadó, 84–85.] és Magyar József költő *Hármasikrek* című kéziratban nyugvó rövid írásában.

99. Kálnoky László fordításában.

100. „Ezek a versek, ha nem is hasonlítanak pontosan egymásra – ikrek. Hármasikrek. S Ratkó József így benne van a magyar- és a világirodalom vérkeringésében” – vélekedett Magyar József.

101. Valószínűleg ismerhette, mert 1965-ben jelent meg Supervielle-nek a *Világ hajnala. Válogatott versek* [Budapest, 1965, Európa, 256] című kötete.

tabut körülíró kimondáskor – „összekacsintó” cinkos derűtségére rendszerint azzal vezette be, hogy nyomatékosan felhívta mindenki figyelmét: nem „arról” a Nagy Imréről, tehát a kivégzett miniszterelnökről beszél a versben, és nem is a kiváló zsögödi festőről, hanem a *Holtak deresét* író sárrétudvari parasztköltőről, aki 1943-ban meghalt tüdőbajban. Persze ekkor már mindenki értette, hogy a költő a miniszterelnökre is gondol a versben, ami a *Tiszatáj*-beli megjelenés után a szerkesztőség és a szegedi pártbizottság között kisebb botrányt okozott,¹⁰² a *Törvénytelen halottaim* című kötetben pedig csak magyarázó, a nádudvari parasztköltő alakját egyértelműsítő szerkesztői lábjegyzettel jelenhetett meg. Ehhez tudni kell, hogy Nagy Imre nevét 1989. január végéig – Pozsgay Imrének az addig hivatalosan csak ellenforradalomnak nevezhető forradalmat népfölkelésnek átértékelő interjújág – nyilvánosan csak negatív jelző kíséretében lehetett említeni (pl. a bűnös, az ellenforradalmár, az áruló Nagy Imre).

1971 nemcsak a nagy versek megszületése szempontjából jelentős év, hanem gyermekáldás tekintetében is, mert november 12-én jött világra a költő negyedik, tragikus sorsú gyermeke, Attila.

Megtörve az addigi kétévenkénti periódust, öt éves szünet után 1975-ben került a könyvesboltokba Ratkó új, komor, balladai hangulatot árasztó, a magyar sorskérdéseket nagyon érzékenyen taglaló, Illyés Gyula szavaival „egységes és mégis annyifelé szóló”¹⁰³ negyedik könyve, a *Törvénytelen halottaim*. A költő tudta, hogy kötete az átlagos olvasó szemléletével és elvárásával ellentétben túl sokat foglalkozik a halállal, ezért választotta mottónak a XVI. századi tudós protestáns teológus, Károlyi Péter *Az halalrol, fel tamadasrol es az örök eletről*¹⁰⁴ (1575) című írásának alábbi részletét: „Jóllehet sokan szidalmazták a halottakon való siralmat, de miért hogy ezt az indulatot a természetnek Istene oltotta belénk, azt mondom, hogy az halottakon való mértékletes siralom nincsen sem Istennek, sem az ő igéjének ellene.”

Ugyancsak ebben az évben állította össze Dobó Istvánné és Ficskovszky Ilona a költő addigi munkásságáról és kritikai fogadtatásáról számot adó *Ratkó József művei és a róla szóló irodalom* című bibliográfiát, amihez Takács Péter írt bevezető tanulmányt. A bibliográfiát a nagykállói könyvtár adta ki Lakatos József és Szabó Tibor illusztrációival.¹⁰⁵

10.

Az olvasótábori mozgalomban

A költőt mindig érdekelte az a kérdés, hogy a fogékony korban lévő gyerekekben miként lehet alakítani a valódi művészi, irodalmi értékek befogadását, hogyan lehet fejleszteni az irodalomhoz és az irodalmon keresztül a valósághoz fűződő viszonyukat, meg lehet-e tanítani őket versírásra, irodalmi vagy bármilyen típusú

102. GYURIS György: *A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997*. Szeged, 1997, Somogyi Könyvtár, 99.; Erről lásd BABOSI László: *Előszó Ilia Mihály feljegyzéséhez* = Hítel, 14. évf., 2001, 9. sz., 79–82.; ILIA Mihály: *Feljegyzések Ratkó József: Törvénytelen halottaim című verséről* = Hítel, 14. évf., 2001, 9. sz., 82–85.

103. BABOSI László: „Kedves Illyés Gyula Bácsi!”. *Illyés Gyula és Ratkó József levelezése* = Hítel, 15. évf., 2002, 5. sz., 104.

104. A református vitairat és elmélkedés teljes címe: *Az halalrol, fel tamadasrol es az örök eletről haznos es szükseges köniveczke az kereztiének epoeletekre es vigasztalasokra, az Szent Irasbol ki szedegettetet Carolj Peter, az varadi kerestieni givlekezetnek lelki paztora által. Debreczembe 1575 Komlos.*

105. DOBÓ Istvánné – FICSKOVSKY Ilona (összeáll.): *Ratkó József művei és a róla szóló irodalom*. Bev. TAKÁCS Péter, ill. LAKATOS József, SZABÓ Tibor. Nagykálló, 1975, Krúdy Gyula Könyvtár, 39

műalkotás megértésére. Hogyan lehet elsajátíttatni velük „anyanyelvünk minden titkát”,¹⁰⁶ miként lehet a gyerekekben irodalmi művek szabad értelmezése segítségével bizonyos nyelvi és logikai készségeket kialakítani.¹⁰⁷ Ezért csatlakozott az elsők között az 1972 júniusában Felsőtárkányban induló,¹⁰⁸ akkoriban szokatlannak számító, mondhatni valódi civil kezdeményezésként létrejött, fiatal, főleg humanértelmiségiek, tanárok, könyvtárosok és írók-költők – Czákó Gábor, Mócsi Ferenc, Kocsis István, Nagy Gáspár,¹⁰⁹ Szentmihályi Szabó Péter, Vasy Géza¹¹⁰ és az ötletadó Varga Csaba – által szervezett olvasótábori mozgalomhoz,¹¹¹ s így csaknem minden évben nyaranta néhány hetet valamelyik magyarországi „lélekpeditő”¹¹² olvasótáborban töltött el kiscsoportvezetőként, ahol kipróbálta és megvalósította a hivatalos iskolai pedagógiai programoktól, módszerektől eltérő pedagógiai elgondolásait, s ahol az évek során gyerekek sokaságával szerettette meg az „ötágú sip” minden ágát magába foglaló magyar irodalmat¹¹³ és kultúrát. Legtöbbször a tiszadobi,¹¹⁴ a kállósejféni¹¹⁵ és a hatvani-nagykökényesi¹¹⁶ táborozásokon vett részt. Az olvasótáborok a *Hazafias Népfront* által támogatott *Olvasó Népert* mozgalomhoz kötődtek, s elkülönültek a korszak hivatalos ifjúsági mozgalmaitól (*Kommunista Ifjúsági Szövetség, Magyar Úttörők Szövetsége*). Ratkóék önállóan gondolkodó, kreatív, az egységes magyar és a népi kultúra, valamint a nemzetük iránt mélyen elkötelezett szabad polgárokat akartak nevelni a „demokrácia iskolájában” – ahogy nevezték az olvasótáborot. Egy magát „népi demokráciának” nevező áldemokratikus korban valódi demokratikus gondolkodásra nevelték a gyerekeket. A költő az olvasótábori mozgalom egyik kiemelkedő és legendás alakja volt, akire máig nagy szeretettel emlékeznek vissza munkatársai és a diákok egyaránt. Ratkó olvasótábori tapasztalatairól, pedagógiai módszereiről több írásban, interjúban is részletesen beszámol.¹¹⁷ A rendszerváltás előtti utolsó évben, 1989-ben közreműködésével és segítségével alakult meg az olvasótábori mozgalom folytatásaként az

106. VARGA Lajos Márton: *Két út van előttem* = Népszava, 106. évf., 1978. aug. 19., 195. sz., 7.

107. Uo.

108. Erről lásd KISS GY. Csaba: *Rendhagyó nyári tábor* = Köznevelés, 28. évf., 1972, 17. sz., 24–25.; KOVÁCS István: *Felsőtárkányi tapasztalatok* = Napjaink, 11. évf., 1972, 11. sz., 8.; KOVÁCS István *Olvasótábor-emlékeztető. Vasy Gézának* = „de sosem mondta: most már elég”. *Ünnepi kötet Vasy Géza 65. születésnapjára*. Szerk. HANTI Krisztina, PÉCSI Györgyi. Budapest, 2008, Ráció Kiadó, 115–116.

109. NAGY Gáspár: *Levél az emlékezőknek* = N. G.: *Közelebb az életemhez*. Szeged, 2005, Tiszatáj, 81–82.

110. VASY Géza: *Olvasó ifjúságért. Egy táborozás tapasztalatai* = Népszava, 100. évf., 1972. szept. 9., 213. sz., [5.]

111. Lásd VARGA Csaba: *Szabadság – kísérletek. Az olvasótáboroktól a népfőiskoláig, a falukísérletektől a civilgyetemekig*. Budapest, 1997, V-KIADÓ.

112. FABIÁN Zoltán nevezte így el az olvasótáborokat.

113. Lásd pl. KOCSIS István: *In memoriam Ratkó József* = Partium, 13. évf., 2004, ősz, 81–83.; VASY Géza: *Mozaik Ratkó Józsefről* = Népszava, 117. évf., 1989. okt. 28., 255. sz., 8.; KAMARÁS István: *Irodalomközvetítés az olvasótáborokban* = Iskolakultúra, 14. évf., 2004, 3. sz., 63–78.

114. *Olvasótábor Tiszadobon* = Kelet-Magyarország, 30. évf., 1973. júl. 12., 161. sz., 5.

115. (P. G.): *Olvasótábor Kállósejfénen. Tanárok helyett trók, művészek – Huszonnyolc tanyai gyermek barátkozása az irodalommal* = Kelet-Magyarország, 30. évf., 1973. júl. 1., 152. sz., 9.

116. LITNYA László: *Olvasótábor Hatvanban* = Népújság [Heves megye], 35. évf., 1984. jún. 14., 138. sz., 8.; ARATÓ Antal: *„István király Nagykökényesen!”*. *Mire jó az olvasótábor?* = Hatvani Hirmondó, 2. évf., 1985, május, 5.

117. Lásd RATKÓ József: *A gondolkodás iskolája* = FABIÁN Zoltán et al. (szerk.): *Olvasótábori kis traktus*. Budapest, 1975, KISZ KP – HN Országos Tanácsa, 66–71. = *Olvasótábor. Egy magyar közművelődési kísérlet*. Szerk., vál. BANLAKY Pál, KAMARÁS István, VARGA Csaba. Budapest, 1979, Tankönyvkiadó, 37–40. [Ez a tanulmány az *Olvasótábori kis traktusban* megjelent szöveg módosított változata.]; RATKÓ József: *A demokrácia iskolája* = Kultúra és közösség, 1983, 4. sz., 9–15. [Lejegyezte: Turcsány Péter]; RATKÓ József: *Olvasótábori kiscsoportos beszélgetés – gyermekkönyvtári foglalkozás* = PÁPAYNÉ KEMENCZEY Judit (szerk.): *A 10–14 éves olvasók*. Szolnok, 1985, OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ – Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 140–146; Továbbá: BABOSI László: *„Hogyan kell verset olvasni?”*

immáron teljesen önálló szervezeti formát öltő és a mai napig működő *Magyar Garabonciás Szövetség*.

Ratkó élete végéig figyelemmel kísérte a magyarországi gyermekvárosokban, leginkább a Tiszadobon folyó életet, pedagógiai munkát. A gyerekkorához képest – sok külső társadalmi és oktatáspolitikai tényező miatt – igencsak megváltozott, kedvezőtlen gyermekvárosi folyamatokba nem akart belenyugodni, s az 1980-as években néhány barátjával közösen gondolkodott a lehetséges megoldásról. Szerintük az egyre több deviáns, átlagtól eltérő magatartású és szocializációjú gyereket nem lehet a szokásos pedagógiai módszerekkel tanítani és felkészíteni a „külső” életre. Úgy vélték, hogy a sport és a művészeti oktatás intenzív alkalmazásával, valamint a pedagógusképzés megreformálásával lehetne a nevelést korszerűsíteni.¹¹⁸ Erről Ratkó különböző fórumokon számos alkalommal nyilatkozott meg.

11.

Az 1970-es évek második felétől Attila fia haláláig

Utólag visszatekintve 1975 egyfajta cezúraként értelmezhető Ratkó életművében, mert ezt követően az alkotás tekintetében egy csendesebb periódus következett. A költő aktívan tevékenykedett az országos és a megyei irodalmi-kulturális közéletben, de addigi termékenységéhez képest egyre kevesebbet publikált, még ha megszorodó nyilatkozataiban beszélt is irodalmi terveiről. Ezek mind arról tanúskodtak, hogy útkereső állapotban volt, és néhány év múlva a drámaírásban, a színházzal való kapcsolatban találta meg a megfelelő irányt.

A korábbiakhoz képest más típusú versekkel, új formákkal kísérletezett, köztük több a kisebb, egyszerűbb, „töredékesebb” kompozíció, és erőteljesebben megjelenik a groteszk hangnem (*József könyve, Szónok, Születésnapomra*). Ezekből későbbi köteteibe csak keveset válogatott be. A nagy asszociációs teret megnyitó metaforák és hasonlatok világából a tárgyias költészet irányába tágitotta líráját,¹¹⁹ persze a gondolatisága és stíluseszmenyei, a sajátos Ratkó-hang feladása nélkül.¹²⁰

Következő verseskönyvét *Félkenyér csillag* címmel kívánta kiadni, amely történelmünk problematikus korszakait és nemzeti sorskérdéseinket közép-európai összefüggésrendszerbe ágyazva taglalta volna. Néhány közreadott verse ezt körvonalazta (*Tánc, Ady utolsó éneke, Az a jövő*), de az idő előrehaladtával mindez mégsem állt össze egy önálló, a felvázolt tematikát részletesen kidolgozó köteté. Ezt maga a költő is érezte. „Ha most összeszedném azokat a verseket, amelyek ebbe a kötetbe illenek, kikerekednék egy könyv – vallotta 1979-ben. De nemigen lennék elégedett vele. Néhányat még okvetlenül meg kell írni [...] [azonban] *akadályoz a megírásukban sok minden*.”¹²¹ Ezt a „néhány” verset Ratkó soha nem írta meg, s

Ratkó József tankönyv-töredéke = Pedagógiai Műhely, 30. évf., 2005, 4. sz., 61–64.; NAGY Gáspár: *Levél az emlékezőknek* = N. G.: *Közelebb az életemhez*. Szeged, 2005, Tiszatáj, 81–82.

118. Gondolataikat végső formába Bugya István öntötte *Feljegyzés a gyermekotthoni nevelés megváltoztatásáról* címmel. BABOSI László: „Bujdosva a jövő elvadult útjain”. *Beszélgetés Bugya Istvánnal* = *Életünk*, 46. évf., 2008, 6–7. sz., 70.

119. MÁRKUS Béla: *A múlt nem mutatvány. Ratkó József összegyűjtött versei* = M. B.: *Démonokkal csatázva*. Miskolc, 1996, Felsőmagyarországi Kiadó, 86–87.

120. Ezek egy része az 1984-es *Félkenyér csillag* „Új versek” ciklusában olvasható.

121. SZIKSZAI Károly: *Beszélgetés Ratkó Józseffel* = *Életünk*, 16. évf., 1979, 7. sz., 522. [Kiemelés tőlem. – B. L.]

a könyv ebben a formában nem készült el, mert minden, ami ott feszült benne, néhány év múltán egy sokkal nagyobb ívű, egy hagyományos verseskötet kereteit és lehetőségeit meghaladó műben öltött testet: a Szent István királyról szóló verses drámájában. Igaz, az 1984-es igen szigorúan megrostált kötet – mely felfogható Ratkó addigi pályafutása összegzésének –, a *Félkenyér csillag* VII. ciklusa vázlatosan mutatja, hogy eredetileg milyen mondanivalójú könyvet tervezett.

A hetvenes évek utolsó éveiben születtek meg a világot, a természetet bemutató gyermekeknek szánt verseskönyvének még hiányzó darabjai is.

A versek mellett kereste a gondolatait legjobban kifejező, s az általa eddig nem művelt műfajokat és formákat. Erősen foglalkoztatta a prózáírás: több szöveg terve fogalmazódott meg benne, melyek végül csak ötlet szintjén vagy töredékesen, befejezetlenül maradtak ránk. Belefogott a gyerekeknek szánt *Rákóczi földjén* című megye- és régióismertetőbe,¹²² „jóra vezérlő kalauzt” (Pázmány Péter művei ösztönzésére), matematika-tankönyvet¹²³ és irodalmi módszertani könyvet (*Hogyan kell verset olvasni?*¹²⁴) kívánt írni az olvasótábori munkája¹²⁵ során szerzett pedagógiai-módszertani tapasztalatai alapján. Többször elkezdte a bartóki modellről szóló költői lét- és líraelméleti tanulmányát,¹²⁶ s fordítgatta Pjotr Jersovnak verses meséjét, a *Búbos lovacskát*. Egyik íróbarátjával, Szentmihályi Szabó Péterrel irodalmi, esztétikai, etikai problémákról folytatott esszé-levelezést, amelyet később közös könyvben jelentettek volna meg *Levelek a költészetéről* címmel.¹²⁷ Tervei azonban mégsem valósultak meg a maguk egészében. 1979 őszén pedig már ezt vallotta: „Ritkán, egyre ritkábban” „támad” „írhatnékom”.¹²⁸ Ennek ellenére, vagy talán épp ennek ellenpontjaként ekkoriban több hosszabb terjedelmű, addigi munkásságát összegző, irodalmi értékű interjú készült vele, amelyek valójában nem „spontán” szövegek, hanem a kérdezők által indukált s a költő által tudatosan megtervezett önvallomások, lírai prózák.¹²⁹ 1979-ben a *Költőnk és kora* sorozatban a *Magyar Televízió* is portréfilmet készített vele („...a legközelebbi fűszálig” – Ratkó József

122. Az elkészült részletek: *Szabolcs-Szatmár* = Népszava, 106. évf., 1978. okt. 14., 243. sz., 6.; *Szabolcs-Szatmár. Részlet egy megyénkről szóló ismeretterjesztő műből* = Pedagógiai Műhely, 4. évf., 1978, 4. sz., 107–109.; *Rákóczi földjén. (Attila fiam emlékére)* = Vigilia, 47. évf., 1982, 5. sz., 372–375.; *Rákóczi földjén. Részletek egy készülő gyermekkönyvből* = Napjaink, 25. évf., 1986, 2. sz., 6–8.; *Rákóczi földjén. (Attila fiam emlékére)* = Látóhatár, 1986, 5. sz., 35–43. A könyv a *Magyarország felfedezése* című sorozatban jelent volna meg.

123. B. F.: *Elmondani: miért, hogyan miképpen szeretem ezt a tájat, ezt a földet* = Magyar Konzervipar, 13. évf., 1976. dec. 22., 50–51. sz., 10.

124. MÁTYÁS [István]: *Írók, könyvek, tervek* = Népszava, 104. évf., 1976. ápr. 15., 90. sz., 5.

125. Erről lásd RATKÓ József: *A demokrácia iskolája* = Kultúra és közösség, 1983, 4. sz., 9–15.; Uő.: *A gondolkodás iskolája = Olvasótábori kis trakta*. Budapest, 1975, KISZ KP – HN Országos Tanácsa, 66–71.; Uő.: *Olvasótábori kiscsoportos beszélgetés – gyermekkönyvtári foglalkozás* = PÁPAYNÉ KEMENCZEY Judit (szerk.): *A 10–14 éves olvasók*. 1985, OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ – Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 140–146

126. Erről lásd BABOSI László: *Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója. »A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban«* = Hítel, 16. évf., 2003, 5. sz., 96–116.

127. Ebből részletek megjelentek: BABOSI László: *Ratkó József töredékes Bartók-tanulmányának rekonstrukciója. »A bartóki szintézis megvalósításának lehetőségei a magyar irodalomban«* = Hítel, 16. évf., 2003, 5. sz., 96–116.; Erről lásd még: SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *Mit mondana Ratkó József?* = Új Magyarország, 3. évf., 1993. máj. 4., 102. sz., 9.

128. RATKÓ József: *Miért nem voltam Csécsén?* = Élet és Irodalom, 23. évf., 1979. okt. 13., 41. sz., 7.

129. SZIKSZAI Károly: *Beszélgetés Ratkó Józseffel* = Életünk, 16. évf., 1979, 7. sz., [517]–524.; BALINT B. András: *Magyar valóság. Beszélgetés Ratkó Józseffel* = Vigilia, 47. évf., 1982, 5. sz., 367–371.; GÖRÖMBEI András: *Remény a gyászban. Interjú Ratkó Józseffel* = Életünk, 24. évf., 1987, 2. sz., 100–102. [Ez az interjú néhány évvel korábban készült.]

versei).¹³⁰ Sokan úgy vélték ekkor, hogy mély alkotói válságba került, költőként kifulladt, kiírta magát. „Volt idő, amikor aggódtunk érted; de sohasem az írásaid miatt, hanem konok csöndjeid, hosszú hallgatásaid kapcsán”¹³¹ – emlékezett vissza ezen időkre filmrendező barátja, Kósa Ferenc. Vajon milyen alkotáslélektani okok miatt következhetett be ez a viszonylag „csendesebb” periódus, melyet maga is később „hosszú hallgatás”-nak¹³² nevezett, s miért nem készült el a *Félkenyér csillag* a tervezett formában? Tényleg kifulladt volna? Az 1980-as években elkészült és töredékben maradt műveket ismerve egyáltalán nem erről volt szó.

Az 1970-es évek második felében annak ellenére, hogy egyre több szépirodalmi művet adtak ki, a korábbi évtizedekhez képest csökkent az irodalomnak, a költészetnek a társadalomban betöltött szerepe, és az érdeklődés lankadását az alkotók is érzékelték.¹³³ Már említettem, hogy Ratkó a költői-művészi tevékenységet a közösségért cselekvő morális szolgálatnak és kötelességnek tartotta. Ezért nem örült annak, hogy egyre inkább megkérdőjeleződtek az általa is vallott irodalmi, világképi eszmények, amelyeknek már nem volt olyan társadalmi hatásuk, mint korábban. A gazdaságilag is hanyatló Kádár-korszakban a közéletet egyre erősödő értékválság uralta, ami a rohamosan romló, kiüresedő köznyelvben s az eredenődően hazug politikai nyelvben is tetten érhető volt (*Egy szóbajnokra, Egy másik szóbajnokra*).¹³⁴ „A cinkelt szavak és jelszavak korában jó, ha óvakodva, pontosan ejtjük a szót, nehogy mi is a hamisság bűnébe essünk”¹³⁵ – hangoztatta számos alkalommal a költő. Ebben a korszakban született versei egyre pesszimistábbak, szorongó lelki- és reménytelen létállapotról tesznek tanúbizonyságot. „Írok, nem írok – lelkiismeretemre tartozik. Sohse voltam bőbeszédű. Sok nagyon fontos munka szólít el a vers mellől”¹³⁶ – válaszolta a kevés publikálás miérettől firtató kérdésre. Költői pályakezdésétől az 1970-es évek első feléig folyamatosan az irodalom fontos és valóban létező társadalmi szerepéről beszélt: „[...] az emberek szeretik a verseket. Mert észrevették, hogy a mai magyar költészet mindinkább a mai magyar valóság problémáit fogalmazza meg, s ezek megoldására keresi a választ.”¹³⁷ Az 1970-es évek második felében mindezekkel ellentétben a költő annak a kételyének adott hangot, hogy nem „hisz a vers s olykor az irodalom cselekvésértékében”. Néhány „esztendeje azt gondolom, hogy nincs értelme” az írásnak – vallotta Kósa Ferencnek. Ennek „ellenére írok, mert nem tehetek mást. De én most már csak akkor írok, hogyha kiesek a számon, ha másképp nem tudom megoldani. Akkor írok már csak, ha nagyon fáj valami.”¹³⁸

Feltétlenül meg kell említeni, hogy ő volt annak a „mozgalomnak” az elindítója és egyik aktív tagja, amely a hetvenes évek második felében azért lépett fel, hogy a kisvárdai rákkutató agrobiológus, Béres József rák elleni gyógyszerét elismertesse, engedélyeztesse a hatóságokkal – a közismert *Béres-cseppekről* van

130. MÁTYÁS István: „...a legközelebbi fűszálig” = Szabad Föld, 35. évf., 1979. aug. 12., 32. sz., 12–13.; MÁTYÁS István: *Amit másképp nem tudok megoldani...* (Ratkó Józsefről) = Magyar Fórum, 6. évf., 1994. szept. 29., 39. sz., 23.

131. KÓSA Ferenc: *Levél Ratkó Jósáka* = Pedagógiai Műhely, 12. évf., 1986, 3. sz., 97.

132. GÖRÖMBEI András: *Remény a gyászban. Interjú Ratkó Józseffel* = Életünk, 24. évf., 1987, 2. sz., 100.

133. Erről lásd pl. Csoóri Sándor *A műfajok őrsváltása?* című esszéjét.

134. Lásd pl. az *Egy szóbajnokra* s az *Egy másik szóbajnokra* című verseket.

135. RATKÓ József: *Készenlét és remény* = Hajdú-Bihari Napló, 36. évf., 1979. szept. 16., 217. sz., 9.

136. SZIKSZAI Károly: *Beszélgetés Ratkó Józseffel* = Életünk, 16. évf., 1979, 7. sz., 523.

137. KOPKA János: „Légy pártos költő – pártján csak néki, a szegénynek...” *Beszélgetés a hitvallásról Ratkó Józseffel* = Kelet-Magyarország, 24. évf., 1967. ápr. 9., 83. sz., 7.

138. Kósa Ferenc beszélgetése Ratkó Józseffel. Nyíregyháza 1980. febr. 22. = Nyíregyházi Rádió Hangarchívuma. [A Hangarchívumot a nyíregyházi MórícZ Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár Médiatára őrzi.]

szó.¹³⁹ A Béres-ügy névadója személyén is túlmutató, tipikus Kádár-kori eset volt, mert jól példázza, hogy bizonyos politikai hatalommal és befolyással rendelkező érdekcsoportok miként próbálták számtalanszor a Béreshez hasonló tehetséges, kreatív, újat alkotó embereket ellehetetleníteni. Ratkó, Kósa Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, Balczó András és még sokan mások a saját idejüket és alkotóenergiájukat önzetlenül feláldozva évekig „hadakoztak” Béres József igazáért. Akárcsak Nagy László, 1977-ben Ratkó is írt cikket Béres József kálváriájáról, ám ez akkor szintén nem jelenhetett meg, mintahogy Kósa Ferenc Béresről készített dokumentumfilmje, *Az utolsó szó jogán* is hosszú időre dobozba került. A költő egyébként mindig előszeretettel foglalkozott olyan feltalálók és újtók támogatásával, akik a hatalom tiltása vagy annak közönyös viselkedése miatt nem, vagy csak nehezen tudták megvalósítani terveiket.¹⁴⁰

Ratkót mindezek mellett író-, költő- és művészbáratainak, szellemi társainak elvesztése is akadályozta alkotómunkájában: Szabó István (1976), Kormos István (1977), Nagy László (1978) és a „színészkirály”, Latinovits Zoltán (1976) halála.¹⁴¹

Az M. E.-nek ajánlott *Hajszál a napsütésben*¹⁴² és az *Inged is hóból*¹⁴³ című versei arról tanúskodnak, hogy 1979-ben új szerelem ejtette rabul.

1980-ban megjelent a *Gyerekhelmi* című, gyermekverseket tartalmazó kötet Keresztes Dóra ihletett rajzaival.

A következő évben olyan családi tragédia érte, amelyet soha nem hevert ki: 1981. július 16-án tízéves kislánya, Attila, rövid lefolyású leukémiában a debreceni klinikán elhunyt. Különösen kegyetlen intőjele a sorsnak, hogy az az ember vesztette el gyermekét, aki annyit tett a *Béres-cseppek* legalizálásáért. Egy ilyen tragédia mindig fordulópont az ember életében, mert ennek következtében akarva-akaratlanul belső önvizsgálatra kényszerül, ahogy a költő is megvallotta: „teljesen átrendeződtek bennem az értékek”.¹⁴⁴

12.

Egy „illékony” folyóirat: a Hangsúly (1983–1987)

A gyászból felocsúdván, a hosszabb „erő- és szógyűjtő” „hallgatás” után a költő új irodalmi-művészeti területekre kalandozott el: 1983-ban megkezdődött a Kádár-

139. RATKÓ József: *„Hogy ne váljék tragédiává”* = *Mozgó képek*, 3. évf., 1987, 9. sz., 10.; BABOSI László: *„Kedves Illyés Gyula Bácsi!”*. *Illyés Gyula és Ratkó József levelezése* = *Hitel*, 15. évf., 2002, 5. sz., 101–109.; BABOSI László: *„Ratkónak, M[argaritnak] levelet írtam...”* *Adalékok Nagy László és Ratkó József barátságához* = *Partium*, 13. évf., 2004, ősz, 23–24.; BAKAJCSA András: *Szépíróink dr. Béresért és Cseppeiért*. Nyíregyháza, 2003, Örökségünk Kiadó; BAKAJCSA András: *Szépíróink dr. Béresért és Cseppeiért* = *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 39. évf., 2004, 1. sz., 51–63.

140. Újságíróként is írt erről cikkeket. Lásd *Újtó orvosok* = *Kelet-Magyarország*, 21. évf., 1964. febr. 21., 43. sz., 3.; *Szabolcsi pedagógusújtók sikerei* = *Kelet-Magyarország*, 21. évf., 1964. júl. 11., 161. sz., 5. vagy Fazekas István visszaemlékezéseit: FAZEKAS István: *Diáknaplóm (1981–85)* = F. I.: *Megnyerhető veszteségeink*. Budapest, 2007, Hungarovox, 63–64.

141. Latinovits Zoltán 1971-ben az *Egyetemi Színpadon* szavalta el nagy sikerrel a *Halott halottaimat*. Erről lásd KABDEBŐ Lóránt: *Költészetr napi üdvözlés a „Halott halottaim” költőjének* = *Napjaink*, 10. évf., 1971, 4. sz., 3.

142. Népszava, 107. évf., 1979. okt. 20., 246. sz., 6.

143. *Élet és Irodalom*, 23. évf., 1979. dec. 22., 51–52. sz., 13.

144. PÁLL Géza: *„...amivel nem vallunk szegyet.” Vendégünk: Ratkó József* = *Kelet-Magyarország*, 41. évf., 1984. máj. 24., 120. sz., 2.

kori magyar sajtótörténet egyik különleges és egyedi vállalkozása, a *Hangsúly* című hangos irodalmi folyóirat elindítása.

A korábbi évtizedekben többször felvetődött az a gondolat, hogy önálló megyei irodalmi folyóiratot kellene indítani,¹⁴⁵ de ez terv végül mindig megfeneklett. Ratkó is szerette volna, ha Szabolcs-Szatmár megyében is megszerveződik egy tehetséges fiatal költőket, irodalmárokat tömörítő, szellemi műhelyként működő közösség, amely eredményeit rendszeresen megjelenő helyi irodalmi folyóiratban publikálhatja.¹⁴⁶ Utaltunk már az 1974-ben Nyíregyházán megalakult *Irodalmi Stúdióra*, és meg kell említenünk a későbbi *Hangsúly* jellegét körvonalazó, szintén rövid életű *Élő Folyóiratot* is.¹⁴⁷

1977-ben Nyíregyházán Katona Béla irodalomtörténész vezetésével megalakult a *Magyar Írók Szövetségének Kelet-Magyarországi Csoportja*,¹⁴⁸ amelynek *Szabolcs-Szatmári Tagozata* az e tájon alkotókat kívánta összefogni.¹⁴⁹ Ennek szervezeti életében és munkájában Ratkó, különböző kifogásai miatt kezdetben csak igen visszafogottan, később pedig egyáltalán nem vett részt. Azt a tervét azonban továbbra sem adta fel, hogy a megyében a *Szabolcs-szatmári Szemle* és a *Pedagógiai Műhely* mellett indítsanak egy kifejezetten irodalmi-művészeti folyóiratot, amely szervezeti keretet adna a régióban alkotó irodalmárok együttműködéséhez. Voltak, akik eleve megkérdőjelezték egy ilyen folyóirat létjogosultságát arra hivatkozva, hogy hosszú távon nem tudnák a periodikát színvonalas anyaggal megtölteni – de a *Hangsúly* hamarosan rácăfolt erre.

Az 1980-as évek elején a lapengedélyt kiadó *Tájékoztatói Hivatal* és a megyei vezetés mereven elzárkózott egy új, országos kitekintésű és terjesztésű kelet-magyarországi regionális folyóirat gondolatától. Ratkó és barátai lehetséges kompromisszumként azt ajánlották, hogy a lapszámokat színészek segítségével nyilvános előadás keretében rögzítsék, majd megvágva, megszerkesztve leadnák a *Nyíregyházi Rádióban*. A rádió vezetője támogatta ötletüket, amit a hivatalos szervek végül engedélyeztek (valószínűleg azért, mert így könnyebb volt ellenőrizni őket, és hatásuk is kisebb, mivel nem volt kinyomtatva és terjesztve az anyag). A *Hangsúly* ötven perces számait 1983 novembere és 1987 áprilisa között a *Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiója* sugározta minden hónap utolsó vasárnapjának délelőttjén, összesen 43 alkalommal.¹⁵⁰ A felvételek többségét a nyíregyházi *Váci Mihály Megyei és Városi Művelődési Központban* készítették. A folyóiratot Ratkó, Antall István, a nyíregyházi rádió szerkesztő-riportere, Görömbei András irodalomtörténész, a debreceni *Kossuth Lajos Tudományegyetem* oktatója és Nagy András László rendező, a *Móricz Zsigmond Színház* munkatársa szerkesztette és készítette (Görömbei András később egyéb elfoglaltságai miatt kivált, de baráti támogatása

145. Lásd pl. *Megalakult a megyei írók munkacsoportja* = Kelet-Magyarország, 18. évf., 1961. máj. 21., 117. sz., 6.

146. RATKÓ József: *Gondolatok a könyvről* = Kelet-Magyarország, 31. évf., 1974. jún. 2., 127. sz., 7.

147. TÓTH László: *Brigádvételkedők, zene, irodalom* = Kelet-Magyarország, 31. évf., 1974. dec. 13., 291. sz., 5.; *Az Élő Folyóirat* különszámaként irodalmi délelőttöt rendez a megyei művelődési központ február 23-án, vasárnap 10 órától a *Hotel Szabolcs* presszójában. *Új guzsalyam mellett...* címmel. Ratkó József költő bevezetője után székely népballadák hangoznak el Kallós Zoltán moldvai gyűjtéséből. Közreműködnek a megyei művelődési központ versmondó műhelyének és a nagykállói folklórzezenekarnak a tagjai. Lásd *A nap hírei* = Kelet-Magyarország, 32. évf., 1975. febr. 22., 45. sz., 8.

148. KATONA Béla: *Írócsoport Szabolcs-Szatmárban* = Pedagógiai Műhely, 3. évf., 1977, 2. sz., 77–78.

149. BARAKSÓ Erzsébet: *A tehetség műhelye. Szabolcs az irodalom vérkeringésében* = Kelet-Magyarország, 34. évf., 1977. febr. 13., 37. sz., 6.

150. RATKÓ József: *Hangsúly* = Rádió-, Televízió Újság, 28. évf., 1983. nov. 21–27-ig., 47. sz., 9.; BURGET Lajos: *Születik Nyíregyházán. Hangsúly: a rádió irodalmi folyóirata* = Kelet-Magyarország, 41. évf., 1984. jan. 8., 6. sz., 2.

megmaradt). Céljuk egyrészt a kelet-magyarországi régió, másrészt a kisebbségre szakadt magyarság, továbbá a szomszéd népek irodalmi és kulturális értékeinek bemutatása volt. Néhány adás után a *Hangsúly* regionális szinten nagy ismertségre tett szert, felpozícionálta a helyi irodalmi életet, kialakult egy stabil, kb. 60–100 főre tehető törzsközönsége, amely a jó hangulatú nyilvános felvételekre rendszeresen eljárt. A rádió sugárzási közege átnyúlt az országhatárokon túlra is, így a felvidéki, a kárpátaljai és az erdélyi magyarság határhoz közel lakó része is foghatta az adásokat. A korabeli felmérések szerint egy-egy műsort több százezer ember hallgatott meg. A *Kelet-Magyarország* rendszeresen és részletesen beszámolt a szerkesztőség munkájáról, a nyilvános felvételekről, a *Magyar Rádióban* való megjelenésekről,¹⁵¹ sőt néhány nem szabolcs-szatmári periodika is hírt adott a folyóiratról,¹⁵² valamint a *Magyar Televízió Stúdió '84* című kulturális műsora.¹⁵³ A *Pedagógiai Műhely* 1984/2-es *Hangsúly*-blokkjában válogatást közölt az adásban elhangzott művekből és a szerkesztők *Hangsúly*ról szóló írásaiból,¹⁵⁴ a folyóirat születésnapjain pedig az addigi munkát bemutató elemzések jelentek meg.¹⁵⁵

Ratkó és Görömbei András révén számos országos ismertségű költő, író, irodalmár, alkotó- és előadóművész fordult meg személyesen vagy művei által a *Hangsúly*ban: többek közt Czine Mihály, Alföldy Jenő, Aczél Géza, Kósa Ferenc, Buda Ferenc, Fekete Gyula, Nagy Gáspár, Czakó Gábor, Tóth Krisztina, Szöllősi Zoltán, Kurucz Gyula, Kányádi Sándor, Makovecz Imre, Grendel Lajos, Serfőző Simon, Szécsi Margit, Ágh István, Határ Győző, Kósa Ferenc, Dinnyés József, a hagyományos cigány népzenei játékos *Kalyi Jag* zenekar, Szabó Dénes karnagy a *Cantemus* kórusával és még sokan mások. Magyar Lajos Kolozsvárról, míg Gál Sándor Kassáról érkezett a rádiófelvételre.

A *Hangsúly* műsort adott Debrecenben,¹⁵⁶ Szolnokon,¹⁵⁷ Budapesten a *Fiatalkor Művészek Klubjában*,¹⁵⁸ és többször csendült fel szignálja a *Magyar Rádió* műsorában,¹⁵⁹ amiről országos és megyei heti- és napilapok is beszámoltak.¹⁶⁰ Tervezték azt is, hogy antológiát adnak ki az elhangzott műsorok anyagából egy reménybeli

151. KISS Gábor: *A Hangsúly a Kossuthon* = Kelet-Magyarország, 43. évf., 1986. jan. 4., 3. sz., 2.

152. *Hangsúly* = Hajdú-Bihari Napló, 41. évf., 6. sz., 1984. jan. 8., 4.; *Új irodalmi stúdió* = Élet és Irodalom, 28. évf., 1984. febr. 3., 5. sz., 10.; – ACS –: *Hangsúly* = Magyar Ifjúság, 29. évf., 19. sz., 1985. máj. 15., 27.; ANTAL[L] István: *Őszvér-pegazus. Hangsúly* = Rádió-, Televízió Újság, 30. évf., 1985. dec. 30. – 1986. jan. 5., 52. sz., 7.; HORPÁCSI: *Hangsúly* = Észak-Magyarország, 42. évf., 4. sz., 1986. jan. 6., 4.

153. SZEGVÁRI Katalin: *Ratkó József hangsúlyai = Stúdió '81-'84. Interjúk, vitairatok, portrék. Válogatás a Magyar Televízió kulturális hetilapjának műsoraiból.* Szerk. PARKÁNYI László. Budapest, 1986, RTV – Minerva, 177–180.

154. *Hangsúly...* = Pedagógiai Műhely, 10. évf., 1984, 2. sz., 77–85.

155. KISS Gábor: *A Hangsúly hangsúlyai. A nyíregyházi stúdió irodalmi-művészeti lapja egy évről* = Kelet-Magyarország, 42. évf., 1985. jan. 5., 3. sz., 7.; LÁNYI Botond: *Hangsúly... gondolatok az irodalmi rádiós folyóiratról* = Pedagógiai Műhely, 12. évf., 1986, 1. sz., 121–124.; LÁNYI Botond: *Látogatásban a Hangsúlynál* = Kelet-Magyarország, 43. évf., 1986. márc. 1., 51. sz., 7.

156. *A Hangsúly Debrecenben* = Hajdú-Bihari Napló, 42. évf., 1985. márc. 22., 68. sz., 8.

157. *A Technika Házában Nyilvános rádiófelvétel Szabolcs-Szatmár és Szolnok megye íróinak, költőinek műveiből* = Szolnok Megyei Néplap, 37. évf., 1986. ápr. 8., 82. sz., 5.; *Irodalom a rádióban. Holnap este nyilvános felvétel a Technika Házában* = Szolnok Megyei Néplap, 37. évf., 1986. ápr. 12., 86. sz., 7.

158. Ü. L.: *Szabolcs-szatmári fiatal művészek hete* = Magyar Nemzet, 48. évf., 1985. okt. 24., 250. sz., 5.

159. KISS Gábor: *A Hangsúly a Kossuthon* = Kelet-Magyarország, 43. évf., 1986. jan. 4., 3. sz., 2.; *Kossuth Rádió 1986. márc. 31. 20:11–20:41 Hangsúly : Televízió- és rádióműsor* = Népszava, 114. évf., 1986. márc. 29., 75. sz., 12.

160. *Hangsúly* = Hajdú-Bihari Napló, 41. évf., 1984. jan. 8., 6. sz., 4.; HORPÁCSI: *Hangsúly* = Észak-Magyarország, 42. évf., 1986. jan. 6., 4. sz., 4.; SZÉKELY Anna: *Bemondta a rádió... Beszélgetés a vidéki stúdiókról* = Magyar Hírlap, 20. évf., 1987. jan. 16., 13. sz., 9.

kézzelfogható folyóirat első lépéseként, de ez a terv anyagi gondok miatt nem valósulhatott meg.¹⁶¹

Külön adássorozatban, mintegy a *Hangsúly* „mellékleteként” hangzott el 1985. május 14. és 1986. december 14. között Ratkó *Negyven év, negyven vers* című sorozata.¹⁶² Ebben a második világháborút követő négy évtized „magyar örömeit, gondjait”, „reményeit” és „hullásait”¹⁶³ mutatta be kedves költeményei segítségével. Illyés Gyula, Benjámín László, Vas István, Zelk Zoltán, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Nagy László és Füst Milán mellett hosszan sorolhatnánk 1945 utáni líránk színes és tág világából azon költőket, akikkel Ratkó megidézette közelmúltunkat. Néhány soros bevezető kisesszéje után minden alkalommal egy vers hangzott el színészek vagy néha az ő tolmácsolásában.

Mindebből is kitűnik, hogy szeretett rádiózni. Láthattuk, hogy már diákkorában megfertőzte a rádiózás világának levegője. Az 1970-es évek végének egyik szilveszterén pl. vidám évbúcsúztató rádióműsört írt, aminek felvételében is közreműködött; sajnos sem a hangfelvétel, sem a kézirat nem maradt meg.¹⁶⁴ Ezt követően is több rádiójegyzetet olvasott be és verset mondott el¹⁶⁵ a mára megszüntetett nyiregyházi stúdióban, valamint a *Magyar Rádió Kossuth Adóján*.¹⁶⁶ A riporterek, a szerkesztők, a televíziós szakemberek szerettek vele dolgozni, mert a mikrofon és a kamera előtt éppúgy, mint egyéb nyilvános megnyilatkozásaiban, interjúiban mindig nagyon pontosan, tömören és nyomdakészen fogalmazott.

A hangos folyóirat története ebben a felállásban és formában 1987-ben véget ért, mert a szerkesztőtársak, máshol keresve a boldogulás lehetőségeit, elköltöztek a megyéből. 1988 januárjában a *Magyar Rádió Szegedi Stúdiójának* felkérésére Ratkóék Szegeden még szerveztek egy *Hangsúly*hoz hasonló jellegű műsört.¹⁶⁷

Az „illékony” folyóirat működése azt bizonyította, hogy a kelet-magyarországi régióban helyi és a régióhoz kötődő szerzők közreműködésével életképes lehet egy nivós, önálló szellemi műhelyként működő irodalmi-művészeti folyóirat. Fontos momentum a folyóirat életében, hogy Ratkónak számos verse és kisprózája mellett itt hangzott fel először a Szent István királyról szóló *Segítsd a királyt!* című verses történelmi-lélektani drámájának¹⁶⁸ és az ő „magyarításában” Szophoklész *Antigonéjának* néhány részlete¹⁶⁹ Nagy András László rendezésében. A királydráma hangjátékként való előadása, mintegy előkészülete volt a leendő színházi bemutatónak.

A költő szempontjából az sem mellékes, hogy a *Hangsúly* működése olyan állandó intellektuális közeget teremtett számára, amire valójában mindig vágyott, a havi rendszerességgel való megjelenés pedig folyamatos alkotómunkára sarkallta.

161. PÁLL Géza: „...amivel nem vallunk szégyent.” *Vendégünk: Ratkó József* = Kelet-Magyarország, 41. évf., 1984. máj. 24., 120. sz., 2.

162. RATKÓ József: *Negyven év, negyven vers* = Életünk, 46. évf., 2008, 6–7. sz., 76–90.

163. I. m., 76.

164. Szikora Andrásnak, a rádió volt műszaki vezetőjének közlése nyomán.

165. 1989. ápr. 9. vasárnap. Kossuth Rádió 23.00–23:15 *A kő alól. Verseit elmondja: Ratkó József*. Lásd *Televízió- és rádióműsor* = Népszava, 117. évf., 1989. ápr. 8., 82. sz., 10.

166. RATKÓ József: *Tűnődés a nyelvről* = Debrecen, 3. évf., 1988. ápr. 22., 16. sz., 9.

167. PÁLFI Balázs: *Tűlpárt. Rádiós irodalmi est a Bartókban* = Délmagyarország, 78. évf., 1988. jan. 22., 18. sz., 5.

168. *Hangsúly a minőségen... Ratkó-dráma a pódiumon* = Kelet-Magyarország, 40. évf., 1983. dec. 31., 307. sz., 15.

169. ANTALL István: „Leszek haláltól ronthatatlan...”. *A rádiós szerkesztő Ratkó József* = Kortárs, 51. évf., 2007, 1. sz., 51–59.; JÁNOSI Zoltán: *Egy szélebe írt folyóirat fejfájára. Hangsúly – Nyiregyháza, 1983. november 14. – 1987. április 26.* = Új Holnap, 48. évf. (új folyam), 2003, 2. sz., 112–116.